

Régi és új irányok a tibériási prózai elválasztó akcentusok kutatásában

Jelige: ARD017

Lezárás dátuma: 2025. I. 8.

TARTALOM

Bevezetés.....	3
1. Minek nevezzetek?	5
2. A tibériási akcentusrendszer funkciója.....	7
2.1 Az akcentusok mint hangsúlyjelölők.....	7
2.2 Az akcentusok mint értelmi tagolók.....	8
2.3 Az akcentusok mint zenei jelölők	9
2.4 Az akcentusok mint prozódiai tagolók.....	12
3. A tibériási akcentusrendszer kialakulása.....	15
4. A BHS digitális szövegének számítógépes vizsgálata.....	17
4.1 A megbízható alapszöveg kérdése.....	17
4.2 Módosítások az alapszövegben	18
4.3 Visszakereshetőség.....	20
5. Az általános sor	20
6. Az egyes akcentusok mintázatai.....	24
I. szint.....	24
Kivételek	27
II. szint.....	33
Kivételek	34
Következtetések	38
1. számú függelék — Az egyes akcentusok nevei és jelölésük.....	39
2. számú függelék — A prózai akcentusok felosztása	40
3. számú függelék — A prózai elválasztó akcentusok relatív hierarchiája	42
4. számú függelék — A regex használata a gyakorlatban.....	43
5. számú függelék — Az ágrajzolás egy példája.....	45
6. számú függelék — a III. szint elválasztó akcentusai.....	46
7. számú függelék — a III. szint összekötő akcentusai	47
Felhasznált irodalom	48
Hivatkozott weboldalak mutatója.....	53

BEVEZETÉS

Az Ószövetség héber szövegének akcentusaiban az elmúlt kétszáz évben sokan sok mindent véltek felfedezni: egyesek számára ezek kantillációs jelek, vagy éppen szintaktikai tagolók, míg mások szemében az akcentusok környezetfüggetlen, autonóm rendszert alkotnak, de olykor ősi, rekonstruálható hangjelöléseként is találkozhatunk velük.¹ Akár egyazon megközelítést vallók sem értenek feltétlenül egyet azonban abban, hogy ez az adott szinten miképpen megy végbe. Jelen dolgozat arra keresi egy tudatosan kiválasztott részterületen – jelesül a 21 könyv prozódiai funkciót betöltő elválasztó akcentusain – keresztül a választ, hogy a digitális szövegek vizsgálatában rejlő lehetőségek miként gazdagíthatják meg az Ószövetség héber szövegének akcentusairól szerzett egyébként is széleskörű ismereteinket.

Számos olyan tanulmány, illetve könyvfejezet született már, akár magyar nyelven is, amely kiemeli az akcentusok szerepét az exegézisben.² Kár lenne azonban az akcentusokból nyerhető tudás gazdagságát ennyire korlátozni, még ha az értelmi többlet kérdése munkánk során mindig szemeink előtt lehet. Én a különböző kutatók és iskolák által kijelölt fő csapásirányok mentén *per se* az akcentusok vizsgálatára vállalkoztam, kezdve az ún. prózai akcentusok rendszerével a tibériási masszorában.

A kutatás röviden kiértékel korábbi megközelítéseket, melyeket Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség szövege* című munkája korábban már érintőlegesen tárgyalt,³ de elsőként ismertet magyar nyelven több akcentuskutatással kapcsolatos újabb irányzatot is: kezdve a kampeni iskolával (Korpel, de Moor, de Hoop), át a prozódiai és transzlingvisztikai megközelítéseken (Dresher, Pitcher), el egészen a bibliai akcentusok vizuális reprezentációjának kérdéséig, illetve vizsgálatának digitális kutatómódszertanáig, ami nemzetközi szinten is tisztázatlan terület. A szerző által felállított és alkalmazott keretrendszer következetesen tárgyalja az akcentushierarchia egyes szintjeit, illetve új eredményeket szolgáltat: pontosít akcentusokkal kapcsolatos korábbi állításokat, azonosít további kivételeket és mintázatokat, rámutatva akár az egyes akcentusok hagyományos besorolásának (elválasztó és helyettesítő akcentusok)

¹ A zsinagógai hagyomány és Joshua R. Jacobson, a *delimitation criticism* nevet viselő mozgalom, vagy éppen James D. Price és Suzanne Haïk-Vantoura az akcentusokról vallott eltérő értelmezéseit a 3. fejezet tartalmazza.

² Leman, Marcus A.: Reading with the Masoretes: The exegetical value of the Masoretic accents, *JBTS* 2, Issue 1 (2017), 42–51; de Hoop, Raymond — Korpel, Marjo C.A. — Porter, Stanley E. (eds.): *The impact of unit delimitation on exegesis*, Pericope 7, Leiden—Boston, Brill, 2009; illetve: Sung Jin Park: *The Fundamentals of Hebrew Accents: Divisions and Exegetical Roles beyond Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 116–131; magyarul: Kustár Zoltán: Az akcentusok és az exegézis, *Theologiai Szemle* 50, Issue 1 (2007), 4–14. Uő: *A héber Ószövetség*, 192–212.

³ Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség szövege*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.

elég telenségére, tarthatatlanságára (új összefüggésbe helyezve a *záqéf magnum* vagy éppen a *salselet* akcentusokat).

Az 1. fejezet a terminológia hiányosságaival, félrevezető konnotációival foglalkozik. A 2. fejezet az akcentusok, mint grafémák keletkezésével kapcsolatos rekonstrukciókat mutatja be, a 3. fejezet pedig ezzel párhuzamosan az akcentusok funkciójáról vallott kutatói nézeteket ismerteti, illetve értékeli ki. A 4. fejezet a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (a továbbiakban: *BHS*) digitális szövege kutatásának kérdését, illetve annak egy lehetséges módszertanát tárgyalja, érintve a szerző által alkalmazott megközelítést is.⁴ A következő fejezetben az akcentusokkal tagolt „általános” sor modelljét találjuk, összevetve a más szerzők által alkalmazott vizuális reprezentáció korlátaival. A 6. fejezet az ún. elválasztó akcentusok példákkal és ábrákkal szemléltetett hierarchikus rendszerét tárja elénk szintenkénti csoportosításban, a kivételek kimerítő felsorolásával. A dolgozatot a következtetések zárják, utalva a kutatás eredményeire, távlataira.

Munkám során a későbbi felhasználhatóság érdekében didaktikus szempontokat is figyelembe vettem: kezdve a példák és kivételek teljes vagy releváns szövegrészének és a *Revidált Új Fordítás* (*RÚF* 2014) párhuzamos szövegének mellékelésével, át az értelmezést segítő ábrák készítésén egészen az akcentusok latin betűs jelöléséig (ehhez ld. az *1. számú függelék*).⁵ Erre még egy okom volt: munkám egésze a *delimitation criticism* nevet viselő holland iskola, illetve más szerzők szövegtagoló elveinek különböző korpuszokból vett példaszövegekre való alkalmazási kísérlete is egyben.⁶ A következő példán láthatjuk érvényesülni a fent megállapított elveket:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-גִּדְעוֹן עוֹד הָעָם רַב	O G -8 9 J 3	Majd ezt mondta Gedeonnak az Úr: Még ez a nép is sok.
הוֹרֵד אוֹתָם אֶל-הַמַּיִם וְאַצְרֵכֵם לִךְ שָׁם	K A -5 L 7 2	Vezesd le őket a vízhez, hadd tegyem próbára őket ott!
וְהָיָה אֲשֶׁר-אָמַר אֵלֶיךָ יְהוָה יֵלֶךְ אִתְּךָ הוּא יֵלֶךְ אִתְּךָ וְכָל אֲשֶׁר-אָמַר אֵלֶיךָ יְהוָה לֹא-יֵלֶךְ עִמָּךְ	D P O G I J 8 B J 5 O -G 8 B -J 5	Amelyikről azt mondom neked, hogymenjen veled, az menjen veled. De akiről azt mondom neked, hogymenjen veled,

⁴ Karl Elliger – Wilhelm Rudolph (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*⁵ (=BHS), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

⁵ A gyors áttekinthetőség megteremtésére nem csak az egyszerűség erénye miatt volt szükség, hanem mert több példa felkeresése, a fordítás fellapozása, kezdetben az akcentusok neveinek elégtelen ismerete megakasztja az olvasást – és egyben a tanulást – folyamatát, sok diák kedvét elvéve ennek a páratlanul gazdag rendszernek a megismerésétől.

⁶ Az empirikus vizsgálat eredményeihez és ezen elméletek ismertetéséhez ld. az 5. fejezetet.

Félkövérrrel szedve mindig az éppen tárgyalt téma szempontjából releváns akcentusok szerepelnek (a fenti példában a sortagolást végző elválasztó akcentusokat – a héber szöveg esetében –, illetve prekurzoraikat látjuk kiemelve). A lábjegyzetek kurzívval szedve tartalmazzák azokat az igehelyeket, amelyeket az egyes szerzők egy-egy szabály tárgyalásakor rendszerint nem említene. Ezeket a digitális szöveg számítógépes vizsgálatával nyertem ki (az alkalmazott módszertanhoz ld. a 4., konkrét példákhoz pedig a 6. fejezeteket).

1. MINEK NEVEZZELEK?

Néhány, a dolgozatban gyakran használt kifejezés előzetesen is tisztázást igényel, ugyanis az egyes szavak mögül könnyen kihallhatunk olyan tartalmakat is, melyek nemhogy nem szándékoltak, de a jelzett dologtól egyenesen távol állnak. A tisztázandó fogalmak a következők: masszoréta akcentus, akcentus, tibériási akcentusrendszer, prózai elválasztó akcentusok.

Masszoréta akcentusok alatt értjük azokat a jeleket, melyekkel az általunk is ismert TaNaK mássalhangzós szövegét a masszoréták a magánhangzókkal, illetve egyéb jelölésekkel együtt kiegészítették. Dolgozatomban az „akcentus” kifejezéssel ezen grafémákra utalok, melyek funkciója egyelőre még tisztázásra vár. Akcentus alatt általában olyan jelet értünk, mely a beszéd ejtését, illetve a hang nyomatékát szabályozza. Ennek nyelvenként, de akár egyes nyelveken belül is, különböző változatait, illetve szabályait találjuk. Általánosságban elmondható, hogy a hangsúlyos szótagot nagyobb izomerővel, artikulációval ejtjük,⁸ ami nem feltétlenül jelent magasabb hangzást.⁹ Az akcentusrendszer mint olyan pedig az akcentusok összességét, azok szabályosságait, illetve egymáshoz való viszonyát jelenti, mely sajátos jellege miatt befelé összecsengő, kifelé pedig megkülönböztethetővé válik más rendszerektől. Ezen belül is a prózai, vagyis az ún. 21 könyvben található akcentusok elnevezésükben, alakjukban, illetve használatukban elkülönülnek az ún. 3 könyvben található költői akcentusoktól (Jób, Zsoltárok, Példabeszédek; héber akronímája és mnemonikus szava: תנ"ך). Az elválasztó és az összekötő akcentusok jelzik nagy általánosságban számunkra, hogy a szöveget punktáló személyek mely szavakat érzékelték szorosabban összetartozóknak, illetve elkülönülőknak.

⁷ Bír 7,4.

⁸ Szepes Erika – Szerdahelyi István: *Verstan*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981, 16.

⁹ Paul Joüon — Tamitsu Muraoka: *A Grammar of Biblical Hebrew*, vol. I-II., Róma, Pontificio Istituto Biblico, 1993, 63.

Az ezen fogalmak használatából eredő négy félreértett következtetés:

- 1) A *masszoréta akcentusokat* a masszoréták találták fel
- 2) A zsidó Bibliában található *akcentusok* fő funkciója a hangsúlyjelölés; illetve az ún. *elválasztó és összekötő akcentusjelek* szintaktikai szinten tagolnak
- 3) A *tibériási akcentusrendszer* egységes és pontosan definiálható, abszolút szabályrendszere van
- 4) A *prózai akcentusok* csak prózai, a *költői akcentusok* pedig csak költői szövegeket tagolnak¹⁰

Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy:

- 1) Az akcentusokat a *hagyomány őrzői* – vagyis a masszoréták – nevükhöz híven egy ősi tradíciót örökítettek ránk (az egyes grafémák megalkotása mindenképp a nevükhöz fűződik)
- 2) Az *akcentus* fő funkciója (héber neveinek megfelelően: מְעַמְּדִים – „jelentések”; נְגִינּוֹת – „dallamok”) prozódiai: recitatív és az énekbeszéd helyes előadását segíti, illetve tagolja — jobb fogalom híján mégis akcentusoknak hívjuk őket
- 3) A *tibériási akcentusrendszer* nem rendelkezik tézisszerűen megállapítható szabályokkal és nevével ellentétben nem alkot „rendszert”, szabályosságai inkább relatívak és rugalmasak, így ellenállva bármiféle egyszerűsítő, illetve egységesítő-szövegharmonizáló törekvéseknek
- 4) Mindkét alrendszere egyaránt alkalmas *prózai*, illetve *költői szövegek tagolására*.¹¹
Az elválasztó és összekötő akcentusok helyett szerencsésebb lenne kadenciális és non-kadenciális akcentusjelekről beszélni,¹² ezek hierarchiáját pedig nem az európai nobilitásnak a Közel-Kelettől távol álló latin fogalmaival kifejezni (*imperatores, reges, duces, comites*).¹³

¹⁰ A *prózai akcentusok*hoz ld. az 1. és 2. számú függelékeket.

¹¹ *Prózai akcentusok* tagolják számos ószövetségi költemény, illetve zsoltárének szövegét, miközben *költői akcentusok* kísérik a Jób 32,1-5 prózai szövegét (Elihú első beszéde). A költemény sajátossága az ún. kettős szegmentáció, grafikus és egyéb reprezentációihoz az akcentusokkal a fókuszban ld. Tania Notarius: “Double Segmentation” in *Biblical Hebrew Poetry and the Poetic Cantillation System*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 168 (2018), 333–352, ebben 335k.

¹² David C. Mitchell: How can we sing the Lord’s song? Deciphering the Masoretic cantillation, in Susan Gillingham (ed.): *Jewish and Christian approaches to the Psalms: Conflict and convergence*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 119–133, ebben: 131–132.

¹³ Név szerint: császárok, királyok, fejedelmek, grófok. Ld. bővebben: Kustár: *A héber Ószövetség*, 126–127. Az európai tudományosság sokszor hajlamos saját megközelítését annak kultúridegensége ellenére is másokra erőltetni. Ez az ignoráns szemlélet felveti a kérdést, hogy mással kapcsolatban nem járhattunk-e ugyanígy el? Mi van, ha csak saját előzetes ismereteinket láttuk bele valamibe?

A következő fejezetek a fent megállapított pontok mentén a tibériási akcentusrendszer: funkciójával és alrendszeivel (2. fejezet); kialakulásával (3. fejezet); digitális vizsgálatának lehetőségeivel, a verssorok szerkezetével, illetve felépítésének általános szabályaival foglalkoznak (4-6. fejezetek). Terjedelmi okok miatt jelen dolgozat keretei között csupán a prózai elválasztó akcentushierarchia I. és II. szintjének részletesebb bemutatására és vizsgálatára vállalkozhatunk.

2. A TIBÉRIÁSI AKCENTUSRENDSZER FUNKCIÓJA

Az akcentusoknak rendszerint három funkcióját szokás megkülönböztetni: a hangsúlyjelölés, az értelmi tagolás, illetve a zenei előadásmód szabályozása.¹⁴ Ez azonban nem feltétlenül van összhangban az akcentusrendszer egészének funkciójával. A következőkben e három felsorolt értelmezést vesszük sorra.

2.1 AZ AKCENTUSOK MINT HANGSÚLYJELÖLŐK

Az általunk ismert tibériási prózai akcentusrendszer funkciója egyértelműen nem lehet a hangsúlyok jelölése, hiszen az impozitív jeleken túl hét akcentus nem a hangsúlyos szótagon, hanem az adott szó előtt vagy után áll (prepozitív akcentusok: *j^etív*, *l^elísá' magnum*, illetve a költői *d^ehí*; posztpozitív akcentusok: *sz^ególtá'*, *zarqá'* (és a költői *cinnór*), *pastá'*, *l^elísá' parvum*). Az alábbi példában minden harmadik szón a felsorolt akcentusok egyike áll.¹⁵

יָקֻמוּ הַלְוִיִּם מִחַת בֶּן-עֲמָשָׁי וַיֹּאֲלֵ בֶן-עֲזַרְיָהוּ מִן-בְּנֵי הַקֹּהֲנִים
וּמִן-בְּנֵי מֶרְרִי קִישׁ בֶּן-עֲבִדִּי וְעֲזַרְיָהוּ בֶן-יְהִלְלָאֵל
וּמִן-הַגִּרְשָׁזִי יֹאָחַ בֶּן-נֹמֶה וְעֵדֶן בֶּן-יֹאָח:

Ha valóban ez lenne az akcentusrendszer fő funkciója, az azt jelentené, hogy minden hetedik akcentus nem képes ellátni feladatát. Ez gyakoriságban az általam vizsgált 21 könyv akcentusainak több, mint 11%-át jelenti.¹⁶ Néhány akcentust, mint például a *pastá'*-t, később a – *penultima* – hangsúly helyén is kitették, így ezek az akcentusok valamilyen értelemben mégis jelölik a szóhangsúlyt. A hangsúlyos szótag jelölésére azonban mindössze egyetlen jel is elég, sőt alkalmasabb lett volna. Így csakis az egyes akcentusjelek, mint grafémák (járulékos)

¹⁴ Sung Jin Park: Pointing to the accents in the scroll: Functional development of the Masoretic accents in the Hebrew Bible, *Hebrew Studies* 55 (2014), 73–88. Magyarul: Kustár: *A héber Ószövetség*, 110k, 113k, 120k.

¹⁵ 2Krón 29,12.

¹⁶ Price az akcentusok gyakoriságára vonatkozó adatait ld. James D. Price: *Concordance of the Hebrew Accents in the Hebrew Bible*, vol. 1., Studies in the Bible and Early Christianity (34A), Lewiston, N. Y., Edwin Mellen Press, 1996, 19.

funkciója lehet a hangsúlyjelölés, amihez olykor jelentés-megkülönböztető (fonémikus) szerep is társul, de a jelek egésze, mint rendszer nem érintett ebben. Ilyen minőségében egyenesen félrevezető akcentusrendszerként hivatkozni rá.¹⁷

A babiloni kéziratok közül – mint arra korábban már több szerző, és újabban De Hoop és Sanders is, rámutatott – csupán a későbbiek kezdik el következetesen minden szón hozni az akcentusokat (talán éppen a tibériási gyakorlat mintájára), illetve elszórtan a hangsúlyt is jelölve.¹⁸ Ha pedig feltételezzük, hogy a babiloni, a palesztinai és a tibériási akcentusrendszer egymással párhuzamosan, illetve kölcsönhatásban fejlődött ki és alakult át, akkor elsődleges szerepük nem lehetett alapjaiban különböző, így az akcentusok eredeti funkciója nem lehet a hangsúlyjelölés. Hasonló következtetésre juthatunk az akcentusok, mint értelmi tagolók értelmezésével kapcsolatban is.

2.2 AZ AKCENTUSOK MINT ÉRTELMI TAGOLÓK

Az interpunkciós jelek „szintaktikai segítsége” abban rejlik, hogy a zsidó Bibliában az egymáshoz értelmileg közelebb álló szavakat, egyes főnévi és elöljárós szintagmákat, általában összekötők tartják egyben, míg az elválasztó akcentusok – legtöbbször – az értelmi egységek határán állnak. Az akcentusok azonban nem képesek teljesen leképezni az egyes versek szintaktikai szerkezetét, csak közel fekvő szavak egymáshoz való viszonyát jelzik. Számos alkalommal elválasztó akcentus kerül értelmileg összetartozó egységek közé is, ami így nem feltétlenül jelöl értelmi elválasztást, például a három szóból álló szószerkezet első (*nomen regens*) vagy második tagján. Az alábbi igehely esetében a két alternatív értelmezésből a masszoréta tagolással szemben (||) a szókapcsolatot ketté nem bontó utóbbi fordítás a helyes ([az Úr lelke]):¹⁹

קִי־תִכֶּן	0-L	Ki irányította	Ki irányította
[אֶת־רִיחַ הָאֵלֶּה]	0-7 2	a szelet? Az Úr!	[az Úr lelkét?] ²⁰

A kötőszavak, prepozíciók és határozók (angolul: „*function words*”) rendszerint nem a szószerkezet egészéhez, hanem csak annak első szavához kapcsolódnak: וְעַל־פְּנֵי הַמַּיִם (vizek ||

¹⁷ Raymond de Hoop — Paul Sanders: The system of Masoretic accentuation: Some introductory issues, *The Journal of Hebrew Scriptures* 22 (2022), 12–14.

¹⁸ Uo. A babiloni iskoláról és annak sajátosságairól a továbbiakban értekezünk.

¹⁹ További példákhoz ld. De Hoop—Sanders: *The System*, 14–20.

²⁰ Ézs 40,13.

felszíne fölött; 1Móz 1,2) – ez azonban nem képezi le e versek szintaktikai szerkezetét.²¹ A „szela” terminus előtti szó is legtöbbször összekötővel áll, noha értelmileg elválasztást várnánk:²² עֲרֵקָה תַּעֲוֹר קִשְׁתָּךְ שְׁבָעוֹת מִטּוֹת אָמַר סֵלָה נְהָרוֹת תִּבְקַע־אֶרֶץ:

Ezen felül a kedvezőbb beszédritmus kedvéért vagy hasonló hosszúságú egységek kialakítása miatt olykor a szintaxist lekövető tagolás helyett egy attól némiképp eltérő beosztást találunk. A dolgozat főrészében található példákon keresztül mégis jól láthatjuk, hogy az akcentusok szoros kapcsolatban állnak a szöveg jelentésével. Természetszerű, hogy a felszíni struktúrák sok esetben lekövetik az ún. mélystruktúrákat, de amikor ez mégsem fordul elő, abból láthatjuk: az akcentusok nem a szintaxis szintjén működnek, sőt, ez egy súlyos félreértés, amely összekeveri – az egymással sokszor párhuzamos és a szöveg jelentését hordozó – szemantikai, szintaktikai és prozódiai szinteket azok differenciált szemlélete helyett. Az egyes szavaknál megtapasztható pauzális nyújtás is értelmileg, de nem szintaktikailag tagol. Azt is megfigyelhetjük, hogy a nagyobb logikai egységek szintjén a mondat szerkezetektől és a kontextustól függetlenül minden vers ugyanazt a tagoló logikát követi.²³ De Hoop és Sanders *Bevezetőjükben* azt az elvet képviselik, hogy ez az értelmi egységekre való bontás a prozódia szintjén valósul meg.²⁴ Az, hogy ez az esetek többségében nem mond ellent a szintaxisnak, nem jelenti azt, hogy annak jelölője lenne, csupán egy hasznos segítség annak megértésében. Mielőtt azonban kitérnénk a prozódiai értelmezés kifejtésére, szükséges megvizsgálnunk egy harmadik kínálkozó lehetőséget is.

2.3 AZ AKCENTUSOK MINT ZENEI JELÖLŐK

Már az akcentusok héber nevei is e funkció felé mutatnak: טַעֲמִים – „jelentések”, נִגֻּנוֹת – „dallamok”. Ez utóbbi terminus azonban későbbi és félreértésre ad okot: az akcentusok ugyanis nem konkrét dallam-, trópus- vagy motívumjelölések meghatározott hang- és ritmusértékkel, noha a zsinagógai tradíció kantillációs jelekként olvassa őket,²⁵ illetve Joüon nyelvtana is *neumákként* hivatkozik rájuk.²⁶ Az eredeti „elfeledett hangzás” rekonstruálásával sokan és többféle megközelítéssel is megpróbálkoztak már, vagy legalábbis feltételezték, hogy ez

²¹ További példákhoz vizuálisan is ábrázolva ld. Andi Wu — Kirk Lowery: From Prosodic Trees to Syntactic Trees, in *Proceedings of the COLING/ACL 2006 Main Conference Poster Sessions*, Sydney, Association for Computational Linguistics, 898–904, ebben: 900–902.

²² Hab 3,9. A Zsoltárok könyvében további példákat találunk erre a jelenségre (Zsolt 3,3; 4,5; 21,3). Ez alól három kivételt találunk: Hab 3,3.13; Zsolt 55,20. Ld. még de Hoop—Sanders: *The System*, 22.

²³ Kustár: *A héber Ószövetség szövege*, 135.

²⁴ De Hoop—Sanders: *The System*, 23 [44. j.].

²⁵ Joshua R. Jacobson: *Chanting*. Különösen is érdemes elolvasni a konkrét dallamjelölésekről szóló 6. fejezetet.

²⁶ Joüon—Muraoka: *Hebrew Grammar*, 63.

később lehetségessé válik majd.²⁷ A masszorakutatók többségének ezzel kapcsolatos véleménye elutasító, legjobb esetben szkeptikus.

Egyrészt nemcsak a zsidó Biblia szövegét látták el a masszoréták ezekkel a jelekkel, hanem például a Misna és a rabbinikus irodalom is bizonyos kéziratokban valamely akcentusrendszer jelöléseivel szerepel – nem feltétlenül követve annak szabályait. Más, későbbi munkákat is punktáltak így, mint például Szaadja gaon rabbi 10. században írt könyveinek egyes részleteit, melyekről biztosan tudhatjuk, hogy nem énekelték őket.²⁸ Ezek alapján elmondhatjuk, hogy az akcentusok eredetükben nem lehettek egyfajta neumák.

A konkrét dallamjelölést eredeti funkcióként értelmezők feltételezésüket odáig vitték, hogy a masszoréta akcentusok mögül bibliai korok rég elveszett zenéjét, illetve azok szerzőinek stílusát: Mózesét, Dávidét, Salamonét és Ézsaiásét vélték kihallani.²⁹ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy e kutatók szerint az akcentusok eredetileg is részei voltak a szövegnek, hanem azt, hogy az orális, esetleg kézjelekkel kísért tradíció e jelek által prezerválódott, illetve fixálódott. Ez azonban feltételezi, hogy a ránk maradt hagyomány egységes, illetve, hogy egy adott jel minden esetben ugyanazt a hangot vagy hangmozgást jelöli.

Ezzel szemben elmondhatjuk, hogy a zsidóságban az egyes akcentusok által jelölt dallamok ma is tradícióként és – egyazon hagyományon belül is és – olvasott szövegenként különböznek,³⁰ így nem ugyanazt énekli az askenázi vagy a szefárdi tradíció, illetve egy vers nem egyformán csendül fel Litvániában és Marokkóban, valamint nem ugyanúgy olvassák fel egyazon zsinagógán belül sem a Tórát, mint Eszter könyvét, és egy adott szöveg is kaphat másfajta hangsúlyokat egy bizonyos ünnepen.³¹ Az akcentusrendszer önmagában nem biztosít lehetőséget a versek közötti, szakaszszinten belüli differenciálásra, erre az előadás eszközeivel, elsősorban a hangmagasság variálásával és nem a pauzák megnyújtásával, nyílik lehetőség: így például egyazon tradíción, földrajzi helyen és könyven belül vett szöveg is másként hangzik két különböző előadó szájából, illetve egyazon fejezeten belül sem egyformán hangzanak az egyes akcentusok ugyanattól az énekestől.³² Önmagában ez nem érv egy hajdani egységes

²⁷ Suzanne Haïk-Vantoura és David C. Mitchell munkásságának bemutatását ld. a továbbiakban.

²⁸ Ezen szövegek felsorolásához ld.: Yeivin: *Introduction*, 160; de Hoop—Sanders: *The System*, 10–12.

²⁹ Suzanne Haïk-Vantoura: *The Music of the Bible Revealed*, Berkeley, CA, Bibal Press — King David's Harp, Inc., 1991. Az ő megközelítését veszi át, illetve alkalmazza finomított formában David C. Mitchell is. Uő: *How Can We Sing the Lord's Song? Deciphering the Masoretic Cantillation*.

³⁰ Egy szemléletes összehasonlításhoz ld. de Hoop — Sanders: *The System*, 25–27.

³¹ Jacobson: *Chanting*, 458k; 662k. Illetve ld. az egész 6. fejezetet.

³² A jemeni tradíció kutatása – annak ősisége miatt – ma is élő terület. Az alábbi kutatás két előadó kantillációs előadasmódját vizsgálta meg automatikus hangfeldolgozással, következtetéseiket erre alapozták: Adiel Ben-Shalom — Joseph Keshet — Roni Yeger-Granot: *Automatic Analysis of Music: Performance of Cantillation Signs in Yemenite Jewish Traditional Cantillation*, in *Proceedings of the 9th Conference on Interdisciplinary*

tradíció ellen, azonban a liturgiai élet és a népi kegyesség ma is megtapasztalható gazdagságának mond ellent egy ilyen mértékű, hangok szintjén is rekonstruálható homogenitás. Innen nézve érthető, hogy miért pont a második templom idejére vezeti vissza Haïk-Vantoura ezen akcentusokat, ahol még Jeruzsálem, mint központ lehetett a kontroll a liturgiai élet és az egységes hagyomány – ha volt ilyen egyáltalán – felett.³³

Gyenge tehát a hallgatásból következő azon érv is, miszerint a masszoréták azért nem jegyezték fel e dallamjelölések értékeit, mert az akkor még mindenki számára nyilvánvaló volt; de az sem erősebb, miszerint a hallgatásból rájöhethünk arra, hogy nem ellenkeztek kortársaik e gyakorlat ellen, így ezek egy régebbi gyakorlatot tükröztek.³⁴ Ezzel szemben elmondhatjuk, hogy: az akcentusok jelentőségét később növelte, hogy a zsinagógai gyakorlatban már konkrét dallamok jelölését is társították az egyes akcentusokhoz, miközben eredeti funkciója háttérbe szorult és lassan elfeledték azt.

Haïk-Vantoura és az „Ószövetség zenéjének” megfejtése

Suzanne Haïk-Vantoura abból indult ki, hogy a Közel-Kelet e szegletének hangrendszere alapjaiban nem különbözik a gregorián énekben ismertektől és hogy a rendelkezésünkre álló szöveg alapjaiban megbízható.³⁵ A diatonikus skálán alapuló minden vers a tonikára, vagyis a *szillíqra* érkezik meg. Az *'atnáh* pedig a szubdomináns negyedik hang. Az egymáshoz való viszonyuk, illetve gyakoriságuk alapján Haïk-Vantoura sikeresen azonosította az alaphangokat, melyek kivétel nélkül szublineárisak. A díszítéseket, az ő megítélése szerint, a verssorok felett találjuk.³⁶ A hangolásra az egyes feliratok alapján aligha jöhetünk rá, de a dallammozgások alapján mégis kikövetkeztethetjük azt. A Zsoltárok könyve ezáltal számára rekonstruálható és újra előadható partitúrává vált. Szinte maga előtt látja, amint az előadót irányító személy az egyik kezével az alapvető hangmozgásokat és dallammenetet tereli a helyes irányban, míg a másik karjának a lejtése az ún. apoggiatúrákra hívja fel az énekes-szolgálatban levő figyelmét. E monodikus, aritmikus alkotások gyökerei – szerinte – a második templom koráig nyúlnak vissza. Ez képezi alapját megfejtett rendszere megbízhatóságának. Haïk-Vantoura

Musicology, Berlin, CIM14, 2014, 378–381. Egy algíriai tradícióhoz ld. Emmanuel Aïm: The Weaker the Accent, the Longer the Motif: Gradation in Oranese (West Algerian) Cantillation, *Israel Studies in Musicology Online* 17, 2020.

³³ Haïk-Vantoura: *The Music of the Bible*.

³⁴ David C. Mitchell: *The Origins of The Massoretic Cantillation*, a Society for Old Testament Study (SOTS) centenáriumi konferenciáján elhangzott beszéd, Nottingham University, 2017. január 4. academia.edu/30989443 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

³⁵ Haïk-Vantoura nem fért hozzá többek között a megbízhatóbbnak tartott Aleppói kódex szövegéhez. Érdekes, hogy megközelítése mennyire más dallamokhoz is vezethet minket. aleppocodex.org/ [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

³⁶ A szublineáris és a szupralineáris akcentusjelek felsorolása megtalálható a 2. számú függelékben.

megközelítése nehezen integrálható a bibliatudomány fősodrába; hogy a legtöbb szerző egyszerűen figyelmen kívül hagyja kutatását vagy nem is tud mit kezdeni vele, jól jelzi: a kutatóknak sem volt egyéb szándéka. Ősi, vagy annak vélt, de a maguk egyszerűségében és mélységében mindenképp lenyűgöző dallamok csendülnek fel neki köszönhetően.³⁷ Ez pedig összehasonlíthatóvá teszi a mai zsinagógai hagyománnyal és a ránk maradt különböző tradíciókkal is. Dolgozatomnak bár nem a költői akcentusrendszer a tárgya, ennek az értelmezésnek az említését mégsem kerülhettem el: újabban David C. Mitchell foglalkozik ezen elmélettel, és ő az egyiptomi és sumer zenében is igazoltnak látja azt, ahogyan a kutató eljár, csupán néhány finomítást végez rendszerén, illetve elkülönít még további jelöléseket is.³⁸ Példaként az ősi *tonus peregrinus* és a 114. zsoltár rekonstruált dallama felismerhetően összecseng számára.³⁹ Ha nem is értünk egyet a fent röviden ismertetett elmélettel, továbbra is megválaszolandó kérdés marad a gregorián zene és a zsidó kantilláció valószínűsíthető kapcsolatának mibenléte és mértéke. Végso soron az izraelita kantillációs gyakorlat kapcsán sem beszélhetünk a szövegtől független dallamjelölésről, illetve éneklésről, hanem egyfajta intonációt kell értenünk ezalatt, amiben a megfelelő dallamot a szöveg prozódiai szerkezete határozza meg – természetes ritmusát is ez adja.⁴⁰

2.4 AZ AKCENTUSOK MINT PROZÓDIAI TAGOLÓK

Az énekbeszéd, mint emelkedett előadásmód elsősorban az érthetőséget segítette akár nagy hallgatóközönség előtt is. Az egyes akcentusok vagy akcentuspárok így helyesen értelmezve a kadencia jelölői és a beszéd ritmusának meghatározói. Az általuk kijelölt egységek prozódiaiak, nem szintaktikaiak.⁴¹ Csúpan példaként említve: a *záqéf magnum* jellemzően felsorolások elején, illetve szorosan összetartozó egységekben szerepel, de sohasem azok végén, így illik rá a non-kadenciális terminus, míg a hagyományos megnevezése (elválasztó akcentus) és

³⁷ Többek között Gérard E. Weil is elismerően nyilatkozik munkájáról, akihez a kutatásával a szerző két alkalommal segítségért is fordult: „Egy teljesen egyéni intuíción révén elhatárolódott az értékek hagyományos értelmezésétől, amelyet ezeknek a jeleknek adunk... és egy számunkra teljesen új rendszerben írta le őket, amelynek maga fedezte fel a kulcsát és rögzítette annak dallamait... Rendkívül szépek, bizonyos monódiák a keleti zsidó diaszpóra legősibb közösségeiben hallott énekeire emlékeztetnek. El kell mondanom, Madame, hogy Ön mint tudományos kutató roppant veszélyes számomra. Csak elismételni tudom Ön felé mindazt a csodálatot, amit a művészete és nyíltszívsége iránt érzek.” Haik-Vantoura: *The Music of the Bible*, 555-556.

³⁸ David C. Mitchell: Prolegomena to the Masoretic te‘amim, *‘The Masoretic te‘amim and other musical notations of the Ancient Near East’*, Senate House, London, ICONEA Conference, 1–18. www.academia.edu/35785119 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

³⁹ Uő: *How can we sing?*, 119.

⁴⁰ Számomra meggyőző volt Drescher érvelése. B. Elan Drescher: Between Music and Speech: The Relationship between Gregorian and Hebrew Chant, in Sarah Cummins — Bridget Jankowski — Patricia Shaw (eds.): *All the Things You Are: A Festschrift in Honour of Jack Chambers*, *Toronto Working Papers in Linguistics* 27, Special Issue (2008), 43–58.

⁴¹ Uő: Biblical accents: Prosody, in Geoffrey Khan (ed.): *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Vol. 1, A–F, Brill, Leiden–Boston, 2013, 288–296.

besorolása ebben az esetben félreérthető, sőt inadekvát, hiszen a felsorolás többi tagjához hasonlóan jellemzően nem jelöl (erősebb) elválasztást (ez többek között helyzetéből is adódik: egy elválasztás akkor lesz erősebb, ha azt bizonyos számú és jellegű akcentus megfelelőképpen előkészíti).

A prozódiai megközelítés köszön vissza az ún. *delimitation criticism* nevű mozgalomban is, mely az erősebb elválasztást jelölő akcentusokban *kólonhatárolokat* lát.⁴² A *kólon* egyértelmű azonosítására elsősorban a költői, illetve ritmikus szövegekben van lehetőség, ahol egy *kólon* 1-5 hangsúlyos szóból áll, ez pedig olykor indokolatlanul hosszú sorokat is eredményezhet.⁴³

Az akcentusok mint a kólonhatár jelölői

Még ha továbbra sem rendelkezik egységes módszertannal, illetve közös nevezőre hozott tagolási elvekkel, a *kampeni iskola*nak és sok más szerzőnek hála differenciáltabban láthatjuk az egyes akcentusok versen belül betöltött szerepét. Nagy általánosságban elmondható:

1. Az akcentusok értéke relatív
2. A *kólonhatár* jelölői az I-III. szintek „nagy” akcentusai: *szillúq*, *'atnáḥ*, *záqéf parvum*, *sz^ególtá'*, *r^eví'a*
 - a. *szillúq* és *'atnáḥ* mint *kólonhatárolo*k azonosítása mindig egy védhető álláspont marad, akkor is, ha a modern kolometrikus analízis mást mutat
 - b. a *záqéf parvum*ot is gyakran találjuk *kólon* végén
 - c. a *r^eví'a* is majdnem minden második előfordulási helyén *kólont* jelöl
 - d. a *ṭifhá'* funkciója vitatott: egyes szerzőknél minden esetben csak az I. szintű akcentusok prekurzora, ún. finális elválasztó, ennél rugalmasabban értelmezve szerepét *kólonhatárolo* is lehet
 - e. bizonyos megközelítéseken belül értelmezve a megszokottól eltérően ilyen funkciót betöltő *paštá'*, *t^evír*, sőt talán még *geres* akcentusokat is találhatunk⁴⁴

⁴² Ezekhez ld. a *Pericope* tanulmányköteteket. Marjo C.A. Korpel — Josef M. Oesch (eds.): *Unit delimitation in Biblical Hebrew and Northwest Semitic literature* (Pericope 4), Assen, Koninklijke Van Gorcum, 2003, 33–60.; Raymond de Hoop — Marjo C.A. Korpel — Stanley E. Porter (eds.): *The impact of unit delimitation on exegesis*, Pericope 7, Leiden—Boston, Brill, 2009. A *kampeni iskola* bemutatásához és a hosszabb bibliai szövegek elemzése mentén megfogalmazott kritikájához ld. Donn Walter Leathermann: *An Analysis of Four Current Theories of Hebrew Verse Structure*, PhD dissertation, Montreal, McGill University, 1998, 132–164. Ennél rövidebben ír erről: Sung Jin Park: *Application of the Tiberian Accentuation System for Colometry of Biblical Hebrew Poetry*, *JNSL* 39, Issue 2 (2013), 113–127, ebben 117k.

⁴³ A prozódiai egységek lehatárolásához – nem csak a zsoltárok kapcsán alkalmazható – segítséget nyújt: Tania Notarius: *“Double Segmentation”*, 338.

⁴⁴ Thomas Renz: *Colometry and Accentuation in Hebrew Prophetic Poetry*, *KUSATU* 4, Waltrop, Hartmut Senner, 2003, 58–60. Vö. Park: *The Fundamentals*.

3. A szöveg „dichotómiáját” nem az egyes akcentusok valósítják meg, hanem a közelebbi alárendelt tagolójukkal párban jelölik ki az adott egységek határait (*szillúq/’atnáh — tífhá’, záqéf parvum — pastá’*’, sz^ególtá’ — zarqá’, r^eví’a — geres*)
4. A közelebbi alárendelt tagolója nélkül álló akcentus sohasem jelölheti a(z) (*intra*)*kólon* határát (így a prekuzorral nem rendelkező *salselet* és *záqéf magnum* egyszer sem lehet nagyobb prozódiai egységek határolója)⁴⁵
5. Az alárendelt tagoló nélkül álló elválasztó akcentusok az utánuk következő *kólon*határolókkal „trichotomikus” szerkezetet alkotnak (*záqéf* — tífhá’ + ’atnáh/szillúq; r^eví’a/pastá’* — pastá’* + záqéf parvum*):⁴⁶ ezek az ún. *megszakított trichotomikus szerkezetek* (*’Broken Trichotomic Structures’*)⁴⁷
6. Szintén háromosztatú egységeket eredményeznek a nagyobb akcentusok előtt szükségszerűen következő „kisebb” elválasztók is prekuzoraikkal (*t^evír — tífhá’ — szillúq/’atnáh; t^elísá’ magnum/pázér*/l^egarméh — geres* + r^eví’a*):⁴⁸ ezek az ún. *ereszkedő trichotomikus szerkezetek* (*’Descending Trichotomic Structures’*)⁴⁹

A *’broken’* és *’descending’* elnevezések félrevezetőek, mert az adott akcentusok *BHS Tabula Accentuma* szerinti számozásából és nem azok pauzális értékéből indulnak ki. Így például a *’descending’* szerkezetek valójában fokozódó pauzális értékkel járnak. De Hoop és más szerzők megközelítésének érvényességét jobbra csak az egyértelműen *kólon*okra bontható prófétai könyveken vizsgálták, de munkahipotézisként a TaNaK általunk vizsgált összes szövegére nézve elfogadható. Dolgozatom példái is azt mutatják: bár egyik szabály sem abszolutizálható, megkönnyítik a szövegek előzetes tagolását.

Számos szerző a termékeny – ám korántsem egységes és vitatható módszertannal rendelkező – *kampeni iskolától* függetlenül is egyetért azzal, hogy a tibériási akcentusok hierarchikus rendszere megfeleltethető a modern prozódiai hierarchia szintjeinek.⁵⁰ Ez egyben

⁴⁵ Raymond de Hoop: *The Te’amim (Masoretic accents) and the theory of relativity*, München, IOMS, 2013, 1-10. www.academia.edu/4763669 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

⁴⁶ Akár több akcentus is eléjük kerülhet: *r^eví’a/záqéf* — [pastá’*/ t^elísá’ magnum] — t^evír — tífhá’ — ’atnáh/szillúq*; vagy éppen: *r^eví’a — pastá’* — pastá’* — záqéf parvum*.

⁴⁷ Raymond de Hoop: *’Trichotomy’ in Masoretic Accentuation in Comparison with the Delimitation of Units in the Versions: With Special Attention to the Introduction to Direct Speech*, in Marjo C.A. Korpel — Josef M. Oesch (eds.): *Unit delimitation in Biblical Hebrew and Northwest Semitic literature* (Pericope 4), Assen, Koninklijke Van Gorcum, 2003, 33–60, ebben: 33–39.

⁴⁸ Ld. még: *[t^elísá’ magnum] — geres* — r^eví’a v. (pastá’*&záqéf parvum)*; illetve *r^eví’a — t^evír — tífhá’ — szillúq/’atnáh*.

⁴⁹ De Hoop: *’Trichotomy’*, 33–39.

⁵⁰ Ezt először Dresher vetette fel. B. Elan Dresher: *The Prosodic Basis of the Tiberian Hebrew System of Accents*. *Language* 70, Issue 1 (1994), 1–52. Park: *The Fundamentals*, 108–115. A ma is élő jemeni orális tradíció prozódiai szempontú vizsgálatához ld. Boris Kleiner: *Pausal Prosody of Yemenite Bible Recitation and Tiberian Accents*, *JSS* 64, Issue 1 (2019), 115–154.

megkérdőjelezi a dichotomikus szövegtagolás Wickes óta vallott elméletét,⁵¹ ugyanis az ún. Bináris Maximum, Minimum és Bináris megszorítások, mint kritériumok, tehát összességében a prozódiai hierarchia más nyelvekben is meg tapasztalható bilateralizmusa nem feleltethető meg a némiképp sablonos, iskolás dichotómiaelvnek.⁵² Sophia L. Pitcher munkáiban egyaránt megtaláljuk a dichotómiaelv kritikáját, és a prozódiai elméletnek a részletes kidolgozását (az akcentusok ilyen fajta értelmezéséhez ld. a 2. számú függelékét).⁵³ Egy ilyen megközelítés erénye, hogy komolyan veszi az akcentusjelek alakját, térbeli helyzetét, minden nyelvre jellemző alapelvekből indul ki, pontosan meghatározza az egyes jelenségek megvalósulásának szintjét és némiképp differenciáltabban látja az akcentusok szerepét is, emellett pedig szorgalmazza a ma is élő és rendkívül gazdag liturgiai élet és kantillációs hagyomány kutatását.⁵⁴

3. A TIBÉRIÁSI AKCENTUSRENDSZER KIALAKULÁSA

Az akcentusjelek kialakulásának történetébe, valamint a babiloni és a palesztinai iskola működésébe magyar nyelven jó bevezetést nyújt Kustár Zoltán könyve, mely a legtöbb kutatóval együtt Kr. u. 650 és 750 közé datálja e jelek kialakulását.⁵⁵ A tibériási akcentusrendszer eredetét a babiloni akcentusrendszerben találjuk, így ezt tekinthetjük a három közül a legrégebbnek, mely nem rendelkezik két alrendszerrel, hanem ugyanúgy ponttál minden szöveget. A szupralineáris jelölések az akcentus nevének kezdőbetűjéből, de nem minden szó felett álltak: az ún. akcentuspárok jelölték a szöveg kadenciáját (punktuáció, illetve prozódiai funkció).⁵⁶ A palesztinai akcentusrendszer már több hasonlóságot mutat a tibériásival, például megjelenik két alrendszer, illetve a szublineáris jelek használata is, de továbbra sem lát el minden szót akcentussal. Összességében vagy megelőzi a tibériásit (annak későbbi rétegében ekkor is észrevehetünk egyfajta visszahatást ez utóbbi felől), vagy azzal párhuzamosan fejlődött ki. Mindkét esetben a tibériási a kifejlett, következetesebb és

⁵¹ Sophia Lynn Pitcher: The Medieval Prosodic Orthography of the Tiberian Masoretic Reading Tradition, *JSS* 68, Issue 2 (2023), 501–553, ebben: 506–512.

⁵² Uo. 512–537.

⁵³ Ld. még uő: Towards a Prosodic Model for Tiberian Hebrew: An Intonation-Based Analysis, *SPiL Plus* 63, 2022, 1–27. btconference.org/2023-proceedings/learning-to-read-the-masoretic-accent-a-guide-to-the-prosodic-phrase-structure-of-the-hebrew-bible [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

⁵⁴ Különleges színfolt a jemeni tradíció példája:

⁵⁵ Kustár: *A héber Ószövetség*, 87–92k.

⁵⁶ A babiloni és a tibériási akcentusjelek egymásnak való megfeleltetéséhez ld. Park: *The Fundamentals*, 143–147. De Hoop — Sanders: *The System*, 40–43.

homogénebb hagyomány.⁵⁷ Wickes-szel szemben inkább a 3 könyv akcentusait kell régebbinek és a prózai akcentusrendszert fiatalabbnak tekintenünk.⁵⁸

Széles körben elfogadott nézet tehát, hogy az akcentusjeleket a masszoréták találták fel, és bár Mitchell ezzel szemben a Society for Old Testament Study (SOTS) centenáriumi konferenciáján tartott előadásában 16 komolyan veendő érvet hozott fel a jelek ősisége mellett, semmi okunk sincs azt gondolni, hogy e jelrendszert nem a masszoréták alkották meg.⁵⁹ A fentiekben tárgyalt, Haïk-Vantoura elméletét továbbgondoló megközelítése miatt Mitchell megközelítése érthető. Állításait röviden összefoglalva elmondhatjuk:

Moshe ben Asher és fia, Aharon, az Aleppói kódex készítője (írásban) kapott tradícióként hivatkoznak a *te'amim*ra, melyet a templomi elit egyik köre alkotott meg a Kr. u. 1. században. A jelek használatát a – feltehetően karaita – ben Asher család zsidó kortársai is a bibliai időkig, Ezsdrásig, illetve a mögöttük lévő orális tradíciót a prófétákon keresztül egészen a Sínai-hegyig vezették vissza. Ha ezt nem is fogadjuk el, azzal egyet érthetünk: számukra nagy tekintéllyel bírt. Az előző rabbinemzedékek is azt gondolták, hogy a *te'amim* – nem az azt jelölő graféma! – az egyes könyvek megírásával egyidőben keletkezett, és ami mögött az egykori Szanhedrin jóváhagyó tekintélye áll. Ősiségét jelzi az is, hogy hamar elfogadta minden zsidó közösség, eredetével kapcsolatban nem voltak aggályaik. Valószínűtlen, hogy egy ilyen fejlett rendszer, – mely történeti fejlődés eredménye és amelyben a költői alrendszer predatálja a prózait –, máshol évszázadokon át állt elő, itt pedig hirtelen alakult ki. Az „átadás mesterei”, a masszoréták egyrészt nem adtak volna hozzá semmit sem az általuk annyira tisztelt és hitelesen megőrizni kívánt szöveghez, másrészt írástudóként nem rendelkeztek egy ilyen rendszer megalkotásához szükséges zenei szakértelemmel – feltételezi Mitchell –, vagy legalábbis képesek lettek volna megmagyarázni a rendszert magát, ha ők alkották meg és nem kapott anyagként dolgoztak volna vele.

Ez utóbbi érv a szerző szerint kizárja azt a megközelítést, miszerint az akcentusokat, mint grafémákat a masszoréták találták fel az akkori zsinagógai kantillációs gyakorlat rögzítésére, a korábbi néhány pont pedig azt a kutatói vélekedést, hogy az újonnan feltalált jelek rögzítették az időben korábbra visszanyúló hagyományt. Ezáltal a szerző a lejegyzett orális tradíció és az akcentusjelek ősisége mellett egyszerre foglal állást. Több hallgatásból következő érve, illetve feltételezése csak pszichológiailag megnyerő. Ennél érthetlenebb, hogy Mitchell a – valójában legfiatalabb – tibériási akcentusrendszer ősisége mellett érvel, miközben

⁵⁷ Uo. 43–44.

⁵⁸ Uo. 45–52.

⁵⁹ David C. Mitchell: *The Origins of The Massoretic Cantillation*, 1-10.

megfelelnek a babiloni és palesztinai akcentusokról, melyek elméletének keretrendszerén belül szükségtelenné, sőt egyenesen értelmezhetetlenné válnak.

A legérdekesebb, mintegy megfordított felvetéssel sehol nem találkoztam, miszerint: az eredetükben régiebb (még ha nem is több évszázados), már korábban is használt és ezért elfogadott jelek, funkciójukban kiegészülve, illetve módosulva, kezdték el jelölni a masszoréták korának zsinagógiai előadásmódját. Használatuk térben és időben eltért, de ez esetben Haïk-Vantoura vállalkozása mégsem lenne olyan reménytelen, hiszen koherens jelölésrendszerrel dolgozhatott, csak a rekonstruált énekek dallamának datálásában és némileg az *apoggiaturák* önkényes kiválogatásában téved.

4. A BHS DIGITÁLIS SZÖVEGÉNEK SZÁMÍTÓGÉPES VIZSGÁLATA

James D. Price sehol sem írja le részletesen a munkamódszerét vagy programjának a folyamatábráját – arra hivatkozva, hogy a legtöbb hebraistát ez amúgy sem érdekelné.⁶⁰ Az elmúlt évtized kutatásai viszonylag lehatárolt szövegeken folytak. Bár ezen eredmények nem alábecsülendők, mégis kiértékelésre és ellenőrzésre szorulnak. Kutatásom során Price-tól teljesen függetlenül indultam el az akcentusok számítógépes vizsgálatában, és célom az volt, hogy egy világosan leírt módszertannal és megismételhető kutatással leellenőrizsem más szerzők egyes akcentusokkal kapcsolatos állításainak hitelességét, illetve ahol szükséges, kiegészítsem vagy javítsam azokat. Ehhez olyan alapszövegre volt szükségem, amely megbízható és gyorsan, illetve könnyen leellenőrizhető lekérdezésekre ad lehetőséget, így többek között a visszakereshetőség is az elsődleges szempontok között volt. Terjedelmi korlátok miatt saját kutatásom eredményeinek bemutatására csupán annak töredékeiben van lehetőség.

4.1 A MEGBÍZHATÓ ALAPSZÖVEG KÉRDÉSE

Kutatásomat a *Westminster—Leningrádi Kódex* (WLC) szabadon hozzáférhető digitális szövegét alapul véve,⁶¹ összevetve a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BHS) digitális szövegével végeztem. Az általam írt program lekérdezi a digitális szöveg egy adott sorát, felismeri annak akcentusait, ennek megfelelően leképezi, illetve lementi az általam alkotott szintaxis szerinti sort, mely nem tartalmazza a mássalhangzós szöveget, se a magánhangzókat, vagy egyéb

⁶⁰ Price: *Concordance*, vol. 1, 4 [6. j.].

⁶¹ A WLC digitális szövege több helyen is megtalálható: tanach.us/Tanach.xml [letöltés dátuma: 2024. október 17.], github.com/openscriptures/morphhb [letöltés dátuma: 2024. október 17.]. A BHS-hez ld.: die-bibel.de/en/bible/BHS [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

jelzéseket, sőt még magukat az akcentusokat sem. Több szerzőnél is megfigyelhető gyakorlat, hogy a *BHS Tabula Accentum*ának sorszámozásával, vagy a nevek kezdőbetűivel hivatkozik folyó szövegen belül az egyes akcentusokra.⁶² Hogy mindegyik csak egyetlen helyi értéket foglaljon el, alapszövegemben 1-től 9-ig, illetve A-tól Q-ig terjednek ezek jelölései, továbbá megtalálhatóak még: a *pászéq* (|), a *meteg* (0), a *maqqéf* (-), illetve a szóközök is.⁶³ Ahhoz azonban, hogy ezen a szövegen vizsgálatot végezhessek, egy sor módosítást kellett még végrehajtanom rajta.

4.2 MÓDOSÍTÁSOK AZ ALAPSZÖVEGBEN

A digitális szövegek problémája, hogy egy akcentus többféle karakterkódolással, illetve néhány akcentus azonos vagy akár felcserélt jelöléssel is szerepelhet.⁶⁴ Amikor egy szó *penultima* hangsúlyos, a *pastá'* akcentusjel (a dolgozatban alkalmazott jelölése: A) ott is kitett: a legtöbbször egy '*azlá'* karakter (O) jelöli azt, így a következő változatok egyazon akcentust jelentik: OA (◌◌), AA, A.⁶⁵

Ehhez hasonlóan a *geresnek* (◌◌),⁶⁶ illetve a *zarqá'*nak (◌◌)⁶⁷ is két eltérő jelölője lehet. Olykor további problémát jelenthetnek még a *záqéf'* egyes változatai, az '*azlá'*-*meteg*, vagyis a *maqqél* (O5) és a *múnaḥ-meteg* (J5), melyek szükségtelen kivételeket eredményeznek. Vizsgálatom tárgyától függően ezek külön jelekként, vagy éppen egy akcentusként csoportosítva jelentek meg az alapszövegben. Hibák természetesen nem csak a szöveg digitalizálásakor (WLC, BHS), de olykor a BHS nyomtatott szövegkiadásában is keletkezhetnek.⁶⁸

⁶² Lásd például: John W. Hayden: *The hermeneutic benefits of the Masoretic Te'amim for understanding Genesis 1*, 2021. december, 1–34. www.academia.edu/62291589 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

⁶³ Az egyes akcentusok neveinek átírásához és a kutatás során alkalmazott jelölésrendszerhez ld. az 1. számú függelék.

⁶⁴ Az SBL Hebrew Font Manual ide vonatkozó, az egyes akcentusok megfelelő kódolására tett ajánlásaihoz ld. <https://www.sbl-site.org/Fonts/SBLHebrewUserManual1.5x.pdf> [letöltés dátuma: 2024. október 17.]. Illetve az összetéveszthető karakterekhez: <https://unicode.org/charts/PDF/U0590.pdf> [letöltés dátuma: 2024. október 17.].

⁶⁵ Itt nem magukat az akcentusokat, hanem az Unicode szabvány szerinti neveiket értem ezek alatt. A *pastá'* karakterkódolása: U+0599; az '*azlá'*é: U+05A8.

⁶⁶ A *geres* karakterkódolása: U+059C; *geres muqdamé*: U+059D.

⁶⁷ Az összecserélt *zarqá'* és *cinnór* karakterkódjai: U+0598 és U+05AE, melyek egymáshoz hasonlóan jelennek meg.

⁶⁸ Problémát jelent, hogy a mai napig nem készült *Corrigenda* a BHS szövegéhez, mely feltüntetné a nyomdahibákat, így a prózai akcentusokkal kapcsolatban javarészt csak James D. Price ötkötetes munkájának (e munka megírása során nem használtuk fel a téma szempontjából kevésbé releváns *költői akcentusokkal* foglalkozó 5. kötetet) lábjegyzeteire hivatkozhatunk. Price: *Concordance*, vol. 1–4.

A *l^egarméh* és a *múnaḥ* cum *pászéq* megkülönböztetése

Karakterkódolás szempontjából nincs különbség a *pászéq*-kal álló *múnaḥ* és *l^egarméh* között. Ezek megkülönböztetésére a szabályaik ismeretében a kontextus nyújt lehetőséget. A masszoréták *pászéq*-listái a számos pontatlanság és a kutatáshoz felhasznált alapszövegtől való nagy mértékű különbözőség miatt gyakorlatilag használhatatlannak bizonyultak erre a célra. Az általam írt program minden *r^evia* (8) előtti *pászéq*-kel álló *múnaḥ*-ot (J |) *l^egarméh*-ként (I) azonosít, az e szabályon felül ismert kivételekkel együtt.⁶⁹ Az alapszövegemben megjelenő összes *l^egarméh* előfordulási helyét egybevetettem Price konkordanciájával és ahol szükséges volt, ennek megfelelően változtattam rajta.⁷⁰

A kettős akcentusok problémája

A legtöbb kivételt a Dekalógus kettős punktálása eredményezi:⁷¹ hogy ezek ne okozzanak az általam írt program számára állandóan fennakadást, azon tagolást követve kerültek be az alapszövegbe, amely nem lépi át a *Revidált Új Fordításban* (RÚF 2014) is alkalmazott versfelosztást.⁷²

Price is hasonlóan jár el, amikor mindegyik verset külön tagolva értelmezi,⁷³ ugyanakkor nem létezik ilyen hagyomány, mert az itt megjelenő mindkét tagolás, a nyilvános, illetve az egyéni olvasásra szánt felosztás egyes verseket önmagában olvas, míg másokat egybefoglal (az összevonható versek: 2Móz 20,2-6;8-11;13-16; illetve 5Móz 5,6-10; 12-15; 17-20). Az 1Mózes 35,22 kettős akcentusai szintén szétválasztásra kerültek. Az alábbi táblázatban, ahol a tagolások kettősek voltak, a két alternatív jelölésrendszert szétválasztva, egymással párhuzamosan találjuk:⁷⁴

וַיְהִי בִשְׁנֵן יִשְׂרָאֵל כְּאֶרֶץ הָהוּא		8 K A J 5	
וַיִּלֶּךְ רְאוּבֵן	J 5	וַיִּלֶּךְ רְאוּבֵן	J 5
וַיִּשְׁכַּב אֶת־בְּלֵהָ פִילְגֶשׁ אֲבִיו	6 -7 J 2	וַיִּשְׁכַּב אֶת־בְּלֵהָ פִילְגֶשׁ אֲבִיו	A -A J 5
וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל פ	7 1	וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל	7 2...
וַיִּהְיוּ בְנֵי־יִצְחָק שְׁנַיִם עָשָׂר:		0L 0-7 L 1	

⁶⁹ Kustár Zoltán a 17 ismert kivételt is megemlíti. Kustár: *A héber Ószövetség*, 163–164.

⁷⁰ Price: *Concordance*, 245–247; 499–502; 793–797; 1061–1066.

⁷¹ 2Móz 20,2kk; 5Móz 5,6kk.

⁷² *Biblia. Revidált új fordítás* (=RÚF), Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.

⁷³ James D. Price: *The Syntax of the Massoretic Accents in the Hebrew Bible*, in *Studies in the Bible and Early Christianity* (27), Lewiston, N. Y., Edwin Mellen Press, 1990, 135–136.

⁷⁴ Kustár: *A héber Ószövetség szövege*, 49–50.

A fenti példán jól láthatjuk az akcentusok relativitását. A jobb oldali *záqé*ffel párhuzamos helyen szereplő bal oldali *'atnáh* relatíve gyengébb tagolást végez (2||5), mint a jobb oldali *'atnáh*, amely az első változat szerinti *szillúq* helyén végez tagolást (1||2). A táblázat bal oldalán a verset lezáró *szillúq*ot, nem pedig *meteget* találunk (לְיִשְׂרָאֵל). Tehát ez a jel is a kettős akcentuáció része.

4.3 VISSZAKERESHETŐSÉG

Minden általam alkotott sor tartalmaz három metaadatot is (a könyv neve és az adott sor fejezet-, illetve versszámozása), mely megkönnyíti az eredeti szövegek és fordítások kikeresését, illetve összehasonlítását. Az akcentusok ismert szabályosságaira és mintázataira, egyes kutatók felvetései hitelességének megállapítására és saját felvetéseim kipróbálására a számomra releváns sorokat keresőkifejezésekkel szűrtem, illetve listáztam ki (*Regular Expression*, röviden: *regex*).⁷⁵ A lekérdezett sorok külön lementhetők, tovább vizsgálhatók, illetve módosíthatók, igehelyeik pedig lehívhatók a különböző bibliakiadásokból. Kutatásomban így kerestem mintázatokat, szabályosságokat az Ószövetség akcentusszövegében. A minták kikeresésének menetét a 4. számú függelékben néhány konkrét példán keresztül is szemléltetjük.

5. AZ ÁLTALÁNOS SOR

Feltehetően túl nagy technikai kihívást jelent az akcentusmintázatok ábrázolása, így a legtöbb szerző megelégszik egy egyszerűbb bináris farajzzal, vagy egy még vázlatosabb táblázatos formával,⁷⁶ mely nagyobb sorok esetén teljességgel használhatatlan. Értékességük abban rejlik, hogy egy elmélet érvényessége, illetve következtetésének helyessége könnyen lemérhető az az alapján megalkotott ágrajzok és egyéb ábrák mentén.⁷⁷ Az ezek megalkotáshoz felhasznált szabályok szükségessége és elégségessége látható abból, ha minden bibliai vershez csakis egyetlen generált ágrajz tartozik. Bár az egyik legteljesebb leírást Price-nak köszönhetjük, aki számítógépes vizsgálatai nyomán a generatív nyelvtan segítségével modellálta a tibériási akcentusrendszer szerkezetét, ő maga mégsem ábrázolta ezt példaszövegeken.⁷⁸ Az abszolút

⁷⁵ Számos leírás található róla mindenféle programnyelven való alkalmazhatóságáról az interneten. Az általam használt Python nyelvhez ld. docs.python.org/3/howto/regex.html [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

⁷⁶ Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség*, 125–135.

⁷⁷ Egy példához ld. az 5. számú függelék.

⁷⁸ Noam Chomsky elméletével elősorban programnyelvek írhatók le, természetes nyelvek csak részlegesen. Price feltételezése, hogy a tibériási akcentusrendszer egyszerűen leírható és következetes szabályokkal rendelkezik. Ezeken azonban olykor zenei hatások, illetve megszorítások is érvényesülnek, melyeket a generatív nyelvtan egyszerűen figyelmen kívül hagy.

hierarchiát valló megközelítéséhez a legközelebb talán Parké áll, aki átveszi Price korábbi elméleteit, melyeken később ő maga is túllépett. Parknál részletes útmutatót találunk az akcentustagolás vizualizációjára is.⁷⁹

Az ún. *phrase-structure grammar* és a Price által megállapított 19 szabály segítségével végtelen számú „mondat” generálható, köztük a Bibliában előforduló mintázatok is. A szimbólumok halmaza (Σ) tartalmazza az ő leírásában az akcentusrendszerre vonatkozóan az ún. nemterminális (mélystruktúrák; N: SOP, SIL, ATH... LEG, Sil, Ath, Leg) és terminális jeleket (felszíni struktúrák, vagyis az adott akcentusjelek; T: sil, ath... leg, mun, mah... gal). A helyettesítési szabályokkal (Θ), melyek egyértelmű megfeleltetések, a nemterminális jelek átalakíthatók terminális jelekké. A nemterminálisok tulajdonképpen összefoglalóan az adott elválasztó akcentusok uralmi területét jelképezik, a terminálisok pedig az abban található konkrét akcentusokat. Price a *szóf paszúq*-ot tekinti mondatszimbólumnak (SOP), amely a generálás startszava.⁸⁰ A BHS elégtelenségét egyik-másik nyomtatott bibliakiadással vagy kézirattal szemben (Aleppói és Leningrádi kódex) leszámítva az általa megállapított szabályok alól csak 28 kivételt talált.⁸¹ Valószínűsíthető, hogy a kivételek többsége más értelmezési keretrendszeren belül is elsősorban az alapszöveg hibáiból vagy pontatlanságából, mintsem az adott elmélet elégtelenségéből származik, így ez végső soron nem az elmélete, csupán alapossága mellett szól.

Wu és Lowery különböző szerzők – többek között Wickes, Price és Jacobson – szintaktikus elemzése nyomán egy környezetfüggetlen nyelvtan (*Context Free Grammar [CFG]*) segítségével mindegyik bibliai vershez automatikusan ágrajzot generált.⁸² Fontos látnunk, hogy egyetlen CFG sem kizárólagos és a digitális szövegek vizsgálója nem feltétlenül esik abba a hibába, mint Price. Wickes dichotomikus elmélete tipikusan egy bináris ágrajzot implikál, míg Price-é egy sokkal laposabb, nembináris struktúrát eredményez. Mindössze 174 vershez generált a Wu és Lowery által írt program többféle ágrajzot. Az előző fejezetben (4.2) már kifejtettük, miként oldható fel részben a kettős akcentusok problémája. A szerzőpáros által generált XML-formátumú ágrajzok könnyen transzformálhatók olyan ábrákká, amelyek megfelelnek más szerzők kritériumainak, így például egy bináris fadiagram is átkonvertálható

⁷⁹ Park: *The Fundamentals*, 14–20.

⁸⁰ Ez nem azonos a *szillúq*-kal, némiképp elgondolkodtató, hogy a szerző egy az akcentusrendszeren kívül eső jelet von be az akcentusrendszer leírásába.

⁸¹ Price: *Concordance*, 18–19.

⁸² Andi Wu — Kirk Lowery: A Hebrew Tree Bank Based on Cantillation Marks, in *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'06)*, Genova, European Language Resources Association (ELRA), 1246–1249.

Price-i szintaxissá.⁸³ Az így keletkező ábrák segítséget nyújtanak az egyes elméletek értelmezésében, vizsgálatában, illetve még a szövegek szintaktikai tagolásában is.⁸⁴

Egyet kell értenünk azonban John Haydennel abban, hogy az akcentusoknak a sor vége felől való felfejtése elhibázott következtetésekhez vezet.⁸⁵ Price ugyanis egybemossa a szekvencialitás és a hierarchia fogalmait (némiképp sarkítva fogalmazva: „ami előbb jön, az erősebb”). Elmélete fenntartásához egy sor mesterségesen megalkotott szabályt kell ráaggatnia az egyébként sem könnyen átlátható akcentusrendszerre (*obscure near segment*),⁸⁶ felmerül a kérdés: mitől lesz ez egyszerűbb? Price elméletének hiányosságait, többek között azt, hogy a hierarchikus uralom (*hierarchic governance*) elve abszolútnak veszi az akcentusok értékeit, jól látjuk, amikor verseket az ő megközelítése szerint próbálunk meg tagolni: nála az azonos szinten lévő akcentusok egymással párhuzamosan mindig azonos (fél/sor)szinten tagolnak, mint például: a *szé'góltá'*, a *záqéf*, és a *ṭifhá'*. Valójában a *záqéf*, de különösen is a *szé'góltá'* ennél erősebb tagolást végez. A *ṭifhá'* a *szillúq* és az *'atnáḥ* prekurzora, melyek egymáshoz való viszonya is ennél árnyaltabb.

Egy másik munkájában Hayden is megpróbálkozik az akcentusok mintázatainak felrajzolásával 100 vers elemzésén keresztül: az 1Móz 1,1—2,3 verseit a 21 könyv 66 leghosszabb sorával egészíti ki. Az átláthatóság kedvéért néhány akcentust több alkalommal is fel kellett tüntetnie. Eredményei azonban nem általánosíthatók, nem tartalmaznak ritkább kapcsolatokat az általa már feltüntetett akcentusok között sem, illetve jelölésrendszere szinte átláthatatlan lenne több vizsgált sor esetén.⁸⁷ Az általam készített 1. ábra egyaránt megfelel Price szabályainak és Hayden kritériumainak:⁸⁸

⁸³ Uo. A tanulmányban konkrét ágrajzok is találhatók.

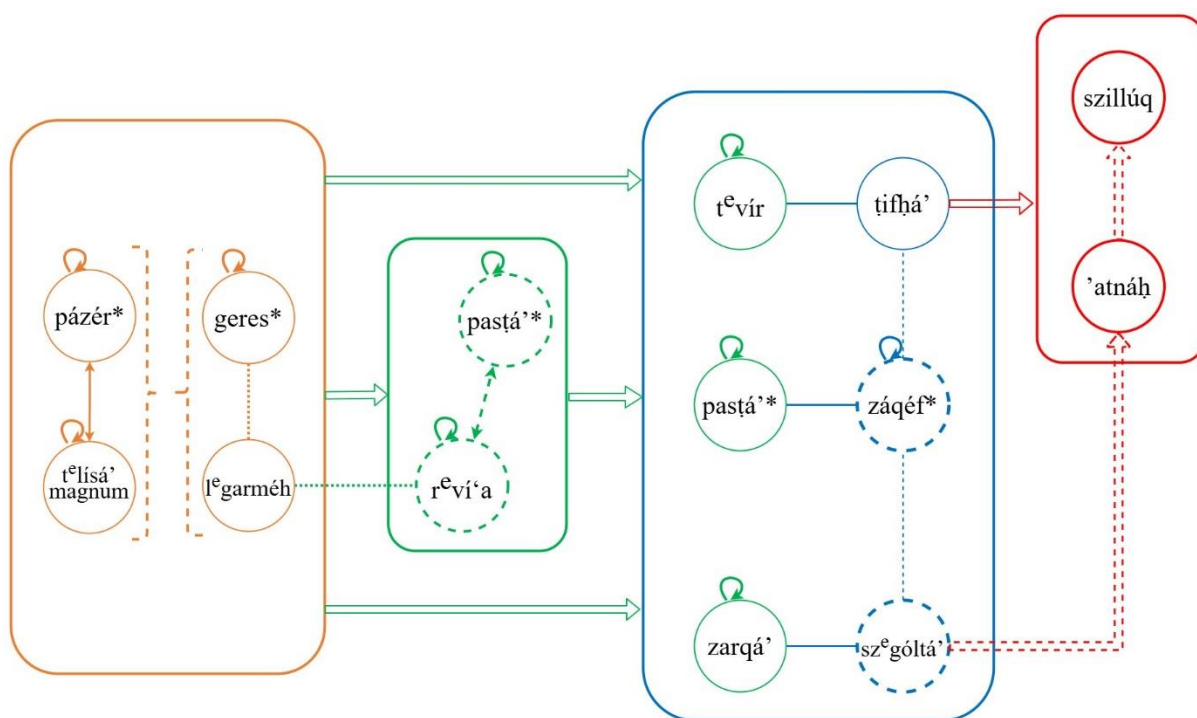
⁸⁴ Uók: *From Prosodic Trees*, 898–904. Ezzel szemben nem szintaktikai értelemben beszélünk Price szintaxisáról.

⁸⁵ John Hayden: *A Critique of Te'amim Conceptual Models Which Employ Sequential Disjunction-Domains*, Draft, 2021. május, 1–4. www.academia.edu/49073837 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

⁸⁶ Price: *Syntax*, 23–40.

⁸⁷ Hayden, John W.: *The order of Te'amim accentuation in 100 of the longest verses in the Hebrew Bible*, 2021. december, 1–6. www.academia.edu/63590151 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

⁸⁸ Wickes leírása alapján az egyes szintek szerkezetét mutató ábrákhoz ld. még: <https://mechon-mamre.org/c/hr/syntax.htm> [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

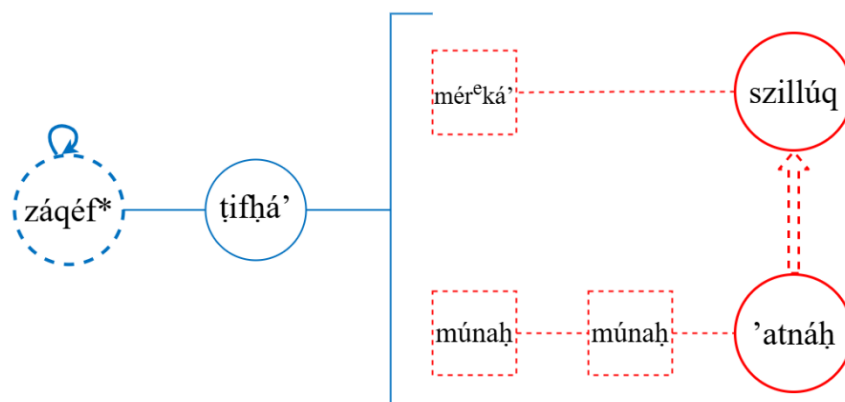
1. ábra — A prózai elválasztó akcentusok rendszerének modellje

Az egyes színekkel a különböző szinteket és azok kapcsolatait jelöltük (ebben a sorrendben: 1. piros, 2. kék, 3. zöld, 4. narancssárga). Szaggatott körvonallal a távolabbi alárendelt tagolókat találjuk. Egy önmagába visszaforduló nyíl áll minden akcentus felett, mely bizonyos feltételek mellett valamilyen módon ismétlődhet. Csillag jelöli azon akcentusokat, melyeknek több változata is ismert. Az összekötők nélküli *salselet* és a *záqéf magnum* nem szerepel külön ezen az ábrán, a *salselet* besorolása (legalábbis prozódiai szempontból és a szerző számára vitatott; ld. 2. számú függelék). Az általános sor balról jobbra halad és ha egy adott szinten belül feljebb lépünk, a következő uralmi területe kezdődhet ismét tőle balra eső, alacsonyabb szintű akcentusokkal. Potenciálisan egy vers prominens részei a *sz'góltá'*, az *'atnáh* és a *szillúq* akcentusok által tagolt szakaszok. A következő fejezetekben e részegységeket vizsgálom szintenként. Terjedelmi okok miatt csak az I-II. szint akcentusait és azok uralmi területét mutatom részletesen be, melyek a legjelentősebb szerepet töltik be a szövegtagolásban (ld. 2.4 fejezet). A további szintek akcentusainak szerkezetét sematikusan bemutató ábrák a dolgozat 6. és 7. számú függelékében kaptak helyet. Üdvözlendő gyakorlat, hogy valaki egyetlen akcentus használatáról, a hierarchiában, illetve a verstagolásban és a különböző elméleti keretekben betöltött szerepéről, az arról vallott kutatói nézetek kiértékelésével külön tanulmányt ír.⁸⁹

⁸⁹ Gudrun E. Lier: The Revia in the Context of Decoding Masoretic Accents, *Journal of Semitics* 21, Issue 1 (2011), 28–51.

6. AZ EGYES AKCENTUSOK MINTÁZATAI

I. SZINT

2. ábra — az I. szintű akcentusok rendszere

Az első szinten álló *szillúq* és *'atnáḥ* uralmi területeinek hasonlóságai miatt azokat egymással párhuzamosan szemléltetjük. A következő szabályokat állapíthatjuk meg:

#0 *Szillúq* sohasem maradhat el a vers végéről; az *'atnáḥ*, vagyis a leggyakoribb versfelezője pedig mindig előtte és sohasem ugyanazon szó alatt áll.⁹⁰ Az *'atnáḥ* csak rövidebb igeszakaszokból vagy a *szillúq*hoz közel eső legerősebb tagolás esetén hiányozhat,⁹¹ de ott sem feltétlenül marad el:⁹²

אַל־תִּזְכְּרוּ רָאשֵׁי וְקַדְמֹנִיּוֹת אֶל־תִּתְּבֹנְנוּ:	0-7 02 7 -1	Ne a régi dolgokat emlegessétek, ne a múlton tűnődjete! ⁹³
---	----------------	--

#1 Mindkét akcentus egy versen belül csak egyszer állhat.⁹⁴

#2 A *szillúq* egyetlen összekötője a *mér'ká'*; illetve az *'atnáḥ* a *múnaḥ*.⁹⁵ Az *'atnáḥ* előtt – egyszótagos szavakon – olykor két *múnaḥ*ot is találunk:⁹⁶

אֲרִיָּה שָׁאָג מִי לֹא יִירָא אֲדֹנִי יְהוָה דִּבֶּר מִי לֹא יִנָּבֵא:	L 7 J J 2 K A 5 7 L 1	Ha oroslán ordít, ki ne félne? Ha az én Uram, az Úr szól, ki ne prófétálna? ⁹⁷
--	--------------------------------	--

⁹⁰ A Dekalógus és a 4Mózes 25,19 versei nem jelentenek valódi kivételt.

⁹¹ A versen belüli legerősebb tagolás kérdését szintaktikai szempontból vizsgálja a következő tanulmány: Rachel Hitin-Mashiah: Main division in the verse in the 21 prose books: Syntactic study, *Textus* 26, Issue 1 (2021), 199–208.

⁹² Yeivin: *Introduction*, 177–178; Kustár: *A héber Ószövetség*, 145–146.

⁹³ Ézs 43,18. Ezzel azonos szerkezettel bír még 32 további vers, melyből 20 Mózes negyedik könyvének a pusztában vándorló nép táborhelyeit leíró 33. fejezetében található.

⁹⁴ Kustár: *A héber Ószövetség*, 145–146.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ 31 alkalommal. Ezen felül az Ezékiel 8,6 esetét ld. a kivételeknél.

⁹⁷ Ám 3,8. További gyakori párosítások: מוֹת / מָת / אֵין / אֵלָּא / אֵין / אֵלָּא.

#3 A *szillúq* és *'atnáh* akcentusokkal egy hangsúlyozási egységen szereplő, *ṭifhá'*-val azonos jelölés zenei díszítést jelent, neve: *má'j^elá'*. Nem állhat *ṭifhá'* vagy összekötő akcentus előtt:⁹⁸

לֹא יִטְמָא בְּעַלְמֵי לְהַחֲלוֹ:	L 7 J 2 71	Mint férj se tegye tisztátalanná magát népe között, ne veszítse el szent voltát.
לְדִרְתֵּיכֶם:	[2] 71	...nemzedékről nemzedékre.
וְקוֹיֵתִי-לוֹ:	[2] 70-1	... és benne reménykedem.
וְאָכְלָה מִמַּעֲצוֹתֵיהֶם:	2 071	...és megemészti őket terveik miatt.
מֵאֵלָה יֵצְאוּ הַצָּרָעִי וְהָאֲשָׁמָאִי:	[2] 8 A J5 71	Ezekből származtak a córiak és az estáuliak. ⁹⁹

Szintén *má'j^elá'* áll három esetben az *'atnáh*-val egy szón,¹⁰⁰ illetve további hétszer az azonos hangsúlyozási egységen. Ebből a tíz előfordulásból hat közvetlenül a vers legelején szerepel,¹⁰¹ illetve még egy szintén összekötő akcentusok nélkül áll.¹⁰²

קָפְדָה-בָּא וּבְקִשׁוֹ שְׁלוֹם וְאַיִן:	7-2 L 7 1	Rettegés jön; békét keresnek, de hiába. ¹⁰³
--	-----------	--

#4 A *meteg* helyettesítőjeként olykor összekötő akcentusok is állhatnak velük egy szón vagy hangsúlyozási egységen. Négy alkalommal *mér^eká'* a másodlagos hangsúly a *szillúq*-kal azonos hangsúlyozási egységen:

תֹּשֵׁב וְשָׂכִיר לֹא-יֵאָכֵל-בּוֹ:	L 7 -L-1	Betelepült és napszámos nem ehethelőle. ¹⁰⁴
כָּל-אֵלֶּה בְּנֵי יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל:	[2] -6 L 7 L-1	Ezek mind Jósáfátnak, Júda királyának a fiai voltak. ¹⁰⁵
שִׁימְנֵי כַחוֹתָם עַל-לִבִּי כַחוֹתָם עַל-זְרוֹעִי כִּי-עֲזָה כְמוֹת אֶהְיֶה קִשָּׁה כְּשֹׂאֵל קִנְיָה רִשְׁפִּיָּה רִשְׁפִּי אֵשׁ שְׁלֵה־בְתִיָּה:	O 0G -8 0A -5 0-K A 5 L 7 2 6 6 7 L1	Tégy engem, mint pecsétet a szívedre, mint pecsétet a karodra! Bizony, erős a szerelem, mint a halál, legyőzhetetlen a szenvedély, akár a sír. Úgy lobog, mint a lobogó tűz, mint az Úrnak lángja.
וְאַתָּה מְגִד־לְעֶדֶר עֹפֵל בַּת-צִיּוֹן עֲדִיף תֵּאָתֶה וּבֹאָה הַמִּשְׁלָה הָרִאשׁוֹנָה	J -8 C -7 J 2 8 A J5	És te, őrtornya a nyájnak, Sionnak várhegye! Visszatér hozzád, és helyreáll a régi hatalom,

⁹⁸ Yeivin: *Introduction*, 177; Kustár: *A héber Ószövetség*, 165–166.

⁹⁹ 3Móz 21,4; 4Móz 15,21; *Bír* 2,12; Ézs 8,17; Hós 11,6; 1Krón 2,53.

¹⁰⁰ 4Móz 28,26; Jer 2,31; Ez 10,13.

¹⁰¹ 1Móz 8,18; Ez 7,25; 10,13; 11,18; Ruth 1,10; 1Krón 5,20. Yeivin a 2Királyok 9,2-t is hozza, mely bár a mi szövegkiadásunkban nem, de egyes kéziratokban *má'j^elá'* val is állhat. Yeivin: *Introduction*, 180.

¹⁰² 4Móz 28,26. A másik hármat ld. a kivételek között.

¹⁰³ Ez 7,25.

¹⁰⁴ Kustár szerint itt sajtóhibáról van szó. Kustár: *A héber Ószövetség*, 144 [456. j.].

¹⁰⁵ A *Revideált Új Fordítás* helyesen hoz itt Júdát Izráel helyett, erre a *masora parva* is figyelmeztet. A *sz^evirhez* ld. Kustár: *A héber Ószövetség*, 309–313.

ממלכת לבת־ירושלם:	7 L-1	Jeruzsálem királysága. ¹⁰⁶
-------------------	-------	---------------------------------------

Négy esetben a *múnah*, illetve további egy alkalommal a *mér^eká*’ helyettesíti a *meteget* az *’atnáh* előtt:

וַתֹּאמֶר לֵאָה בְּגֵד	L 7 J2...	Akkor ezt mondta Lea: Szerencsém van!
וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יֵדִידְיָהּ	...L -7 J2...	...Jedídjának nevezte...
מִן־עֲלָמָא וְעַד־עֲלָמָא	...-7 J-2...	...örökkön örökké...
וְכָל שְׂעֻמָּהֶם	... 7 J2...	...és mindazok, akik velük tartottak... ¹⁰⁷
אֶסְרוּ הַסּוּסִים וְעַלּוּ הַפָּרָשִׁים וְהִתְיַצְּבוּ בְּכוֹבָעִים	J 8 0A J5 07 L2	Nyergeljétek a lovakat, üljetek föl, lovasok! Álljatok sorba sisakban... ¹⁰⁸

#5 Az I. szinten álló akcentusok közelebbi alárendelt tagolója: a *tifhá*’, a távolabbi: a *záqéf**, mely az *’atnáh* vagy a *szilluq* előtt álló második vagy annál távolabb eső szó felett állhat és akár ismétlődhet is:

וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֲנֹכִי אֲשָׁבַע:	A 5 7 1	Ábrahám így felelt: Megesküszöm. ¹⁰⁹
הֲנֵה אֲנִי יְהוָה אֵלֶיךָ כָּל־בֹּשֶׁר הַמֵּמֵן יִפְלֵא כָל־דָּבָר:	A J 5 7 -2 05 7 -1	Én vagyok az Úr, minden élőnek az Istene. Van-e számomra lehetetlen? ¹¹⁰

Az első *záqéfet sz^egoltá*’ is helyettesítheti az *’atnáh*-val határolt versfélben.¹¹¹ Ezekben az esetekben megfigyelhetjük a versek három részre tagolódását. Az egyes részek határolói: *szegoltá*—*’atnáh*—*szilluq*.¹¹²

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּזֹאת תִּדְעוּן כִּי־יְהוָה שְׁלַחֲנִי לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל־הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה כִּי־לֹא מִלְכִּי:	9 3 A 05 0-J 5 6 L -07 2 -7 1	Akkor ezt mondta Mózes: Ebből tudjátok meg, hogy az Úr küldött engem ezeknek a dolgoknak a véghezvitelére, és hogy nem magamtól cselekszem. ¹¹³
---	---	--

#6 Ha a tagolás közvetlenül a *szilluq* vagy az *’atnáh* előtti szóra esik, akkor ott *tifhá*’ áll.

¹⁰⁶ 2Móz 12,45; 2Krón 21,2; Énekek 8,6; Mik 4,8.

¹⁰⁷ 1Móz 30,11; 2Sám 12,25; Dán 2,20; 1Krón 5,20.

¹⁰⁸ Jer 46,4.

¹⁰⁹ 1Móz 21,24. Ez a szerkezet még 66 további helyen előfordul jórészt felsorolásokban, illetve megnyilatkozásokat felvezető részekben (*Introduction to Direct Speech* — a továbbiakban: *IDS*). Szembetűnő, hogy ez utóbbi szakaszokban Isten kivétel nélkül benne van a kommunikációs folyamatban (ábrahámi eskütétel, ezékiási imádság, illetve ézsaiási és jeremiási prófétai üzenet). Így Salamon történetében is, aki mint kijelentést kapó, prófétikus személy szintén a „próféták között van” (1Kir 6,11).

¹¹⁰ Jer 32,7.

¹¹¹ Kustár: *A héber Ószövetség*, 147.

¹¹² A *szegoltá* olykor egészen közel is állhat az *’atnáh*hoz (5Móz 3,19; 1Krón 6,62). Ehhez ld. a II. szint akcentusaival foglalkozó fejezetet.

¹¹³ 4Móz 16,28.

וַיֹּאמֶר קְרֹא-לָהּ וַיִּקְרָא-לָהּ וַתַּעֲמֹד בַּפֶּתַח:	7 -2 -5 07 1	Elizeus így szólt: Hívd ide az asszonyt! Amikor odahívta, az megállt az ajtóban. ¹¹⁴
---	-----------------	---

A *tifhá* csak közvetlenül az *'atnáh* akcentus után, illetve a vers legelején maradhat el,¹¹⁵ így nem minden esetben jelent erős elválasztást, értelmileg szorosan összetartozó szavakat is határolhat.

וַיִּרֶץ עָשׂוּ לִקְרֹאתוֹ וַיַּחֲבֹקְהוּ וַיִּפֹּל עַל-צְוֹאָרוֹ וַיִּשָּׁקְהוּ וַיִּבְכּוּ:	O K A 05 L -7 2 1	Ézsau eléje futott, megölelte, nyakába borult, megcsókolta, és sírtak.
וַיֹּאמֶר לוֹ מִלָּאךָ יְהוָה לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וְהוּא-פָּלְאִי: ס	K A J 5 L 7 J 2 -1	Az Úr angyala ezt felelte neki: Miért kérdezed a nevem? Titokzatos (név) az! ¹¹⁶
וַיֹּאמֶר פָּנִי יֵלְכוּ וְהִנֵּחֵתִי לָךְ:	2 L 7 L 1	Az Úr így felelt: Megnyugtat téged, ha az orcám megy veled?
וַיֹּאמֶר הֲרָאֵנִי נָא אֶת-כְּבוֹדְךָ:	2 L 7 -1	Mózes pedig ezt mondta: Mutasd meg nekem dicsőségedet! ¹¹⁷

KIVÉTELEK

Szillúq

#0a A *szillúq* több kéziratban hiányzik, ha a vers *ultima* hangsúlyos. A *BHS* csak pár esetben hagyja el.¹¹⁸

עַל-כֵּן כָּל-יָדַיִם תִּרְפִּינָה וְכָל-לֵבב אֲנוֹשׁ יִמָּס:	-7 -J 2 -L 7 [1]	Ezért ellankad minden kéz, megdermed minden ember szíve. ¹¹⁹
--	---------------------	--

Egy alkalommal *szillúq* helyett a vers végén *'atnáh* áll, egyszer pedig *tifhá*:

וַיְהִי אַחֲרֵי הַמִּגְפָּה: פ	7 J 2	A csapás után a következők történtek: ¹²⁰
וַיִּכְעַסוּ אֶת-יְהוָה:	[2] 7 -7	...és így ingerelték az Urat. ¹²¹

¹¹⁴ 2Kir 4,15.

¹¹⁵ 52, illetve 47 esetben. Ez utóbbinál gyakori: וַיֹּאמֶר. Ld. még Kustár: *A héber Ószövetség*, 145-146.

¹¹⁶ 2Móz 33,14.18.

¹¹⁷ 1Móz 33,4; Bír 13,18. Gyakori *szillúq*-szegmensek ez utóbbi esetekben: וַיִּשָּׁק וַיִּבְכּוּ.

¹¹⁸ 1Móz 32,24; 2Móz 10,1 (L hozza); 3Móz 26,28; 4Móz 27,9; 5Móz 12,2; 23,18 (Kustár tévesen: 23,12); *Ézs* 13,7; *Hós* 11,7. A 4Mózes 25,19 és a Bírák 2,12 verseit ld. a továbbiakban. A *BHS* a 2Móz 32,17 helyén is hozza a *szillúq*-ot (L nem). Vö. Kustár: *A héber Ószövetség*, 145 [459. j.].

¹¹⁹ *Ézs* 13,7.

¹²⁰ 4Móz 25,19. Itt a nyomtatott *BHS* a versvégi *szóf paszuq*-ot is elhagyja.

¹²¹ Bír 2,12.

#1a Az 1Mózes 35,22 már tárgyalt esetében az *'atnáh*-val egyazon szótagon álló *meteg szillúq*nak tekintendő. Az egyik tagolási lehetőség így két külön verset eredményez.

#2a Egy esetben a *szillúq* előtt *mér^eká* helyett *múna^h* áll.¹²²

אלוף קנז אלוף תימן אלוף מבצר:	L C L 7 J 1	Kenaz nemzetségfő, Témán nemzetségfő, Mibcár nemzetségfő, ¹²³
-------------------------------	-------------	--

További rendellenességként két *mér^eká* áll egyazon szón, illetve a *szillúq*ot megelőző két szón a következő versekben:

יהוה ענה כי ושרי הרע לי:	0A J 5 7 LL 1	...hiszen megalázott engem az Úr, és bajba döntött a Mindenható. ¹²⁴
וחוטא אחד יאבד טובה הרבה:	J 5 L L 1	...egyetlen vétke sok jót pusztíthat el. ¹²⁵

#3a Hat esetben *má j^elá* jelöli a másodlagos szóhangsúlyt a *szillúq* előtt. Egy alkalommal *tifhá* előzi meg:

ויכעסו את־יהוה:	[2] 7 -71	...és így ingerelték az Urat. ¹²⁶
-----------------	-----------	--

#5a Egy esetben az *'atnáh* nélkül is *sz^ególtá* 't találunk:

מני שים טעם די כל־מתנדב במלכותי מן־עמה ישראל וכהנוהי ולניא למהר לירושלם עמך יהוה:	9 J 3 J -J P -O G J 8 N 0C 7 1	Parancsot adok, hogy mindenki, aki országból önként Izrael népe, papjai és lévítái közül [el akar menni Jeruzsálembe,] az elmehet veled. ¹²⁷
--	---	--

Price e példa mentén az I. szint akcentusainak egyenlősége mellett érvel,¹²⁸ a legtöbb szerző ezzel szemben csak ritka kivételként tekint e szakaszra. Nem értek egyet azonban Kustár Zoltán azon állításával, hogy itt *tifhá* felezi a verset, a *sz^ególtá* '.¹²⁹

#6a Néhány igeversben *tifhá* hiányában is találunk akcentusokat a vers két legerősebb tagolója közt:

ומעלליכם ואשכנח אתכם במקום הזה:	[02] J 5 L 1	[...megengedem,] hogy továbbra is ezen a helyen lakjatok!
אתו ולכל־העם למקטן ועד־גדול:	[2] O-5 L -1	[...vele voltak,] meg az egész nép apraját-nagyját.

¹²² Uo.

¹²³ 1Krón 1,53.

¹²⁴ Ruth 1,21.

¹²⁵ Préd 9,18.

¹²⁶ A Bírák 2,12-t, mint előfordulást a szakirodalom rendszerint nem említi. Vö. Yeivin: *Introduction*, 177; Kustár: *A héber Ószövetség*, 165–166.

¹²⁷ Ezsd 7,13.

¹²⁸ Price: *Concordance*, vol. 1, 17–18.

¹²⁹ Kustár: *A héber Ószövetség*, 147 [465. j.].

הִלֵּאתִיךָ עֲנֵה כִּי:	[2] L 1	[...mivel bántottalak?] Felelj nekem! ¹³⁰
-------------------------	---------	---

Nem tekinthetjük valós kivételnek azt a három esetet, amikor egy akcentus nélkül álló szó szerepel jól beazonosíthatóan a *ṭifhá'* helyén.¹³¹

'atnáḥ

#0b Az *'atnáḥ* olykor hosszabb felsorolásokból is hiányozhat: ezekben az esetben a *szillúq* uralmi területét a *ṭifhá'*, a *záqéḥ** és esetleg egy vagy több *r^evi'a* tagolja tovább.¹³² Egy elválasztó akcentus előtt itt jellemzően több összekötő is áll.

Ezen felül az egyetlen adódó hosszabb kivétel a következő, *ṭifhá'k* egymás utáni elhelyezése szempontjából is szabálytalan sor:

וַיְחִילוּ עַד־בֹּשׁ וְהָנָה אֵינָנוּ פֶתַח דְּלֹתוֹת הָעֲלִיָּה	J -5 C L 7 J 07	Miután azonban hiába váraoztak, és senki sem nyitotta ki az emeleti szoba ajtószármait,
וַיִּקְחוּ אֶת־הַמִּפְתָּח וַיִּפְתְּחוּ וְהָנָה אֲנִינָהֶם נָפַל אֶרְצָה מֵת:	K -A 5 A J5 L 7 1	fogták a kulcsot, és kinyitották. És íme, uruk ott feküdt a padlón holtan. ¹³³

Másrészt a legerősebb tagolás a megállapított második kitétel szemben olykor a *szillúqtól* távolabb is eshet:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאֵל אֱלֶעָזָר בֶּן־אַהֲרֹן הַכֹּהֵן לֵאמֹר:	K A -5 N C -L 7 1	Ezt mondta az Úr Mózesnek és Eleázár papnak, Áron fiának:
אֲנִכִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדֶּךָ יָם:	0A J 5 N C L 7 L 1	Én, az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a szolgaság házából.
וַיֹּאמֶר אֵלָיו שָׁמַשׁוֹן אִם־יִאֲסֹרֵנִי בַשֶּׁבַע הַתְּרִים לָחִים אֲשֶׁר לֹא־חָרְבוּ וְחִלֵּיתִי וְהִיֵּיתִי כְּאֵתֶךָ הָאָדָם:	K A 5 -8 C L 7 J -7 L 7 L 1	Sámson azt felelte neki: Ha megkötöznek hét nyers ínnaal, amelyek még nem száradtak ki, akkor elgyengülök, és olyan leszek, mint bárki más.
וַיְהִי אֲתָם בְּבֵית הָאֱלֹהִים מִתְחַבֵּא שָׁשׁ שָׁנִים וַעֲתִלְיָה מִלְכָּת עַל־הָאָרֶץ:	K A J 05 7 J 7 7 L -1	...az Isten házában, [hat évig rejtegették maguknál,]

¹³⁰ Jer 7,3; 42,8; Mik 6,3. Ez utóbbit Yeivin is említi. Nem tartozik ide a Prédikátor 9,18 esete, ahol a *ṭifhá'* a kéziratból hiányzik.

¹³¹ Rendszerint több kéziratban jelen vannak és csak a Leningrádi kódexből hiányoznak (2Móz 4,10; 5Móz 24,10; 2Kir 5,27). Ezeket részletesebben ld. a II. szintű elválasztó akcentusok kivételeivel foglalkozó fejezetben.

¹³² Ld. például a következő eseteket egyenként 9 elválasztó akcentussal: 2Kir 22,12; Jer 13,13; Préd 5,17; Ezsd 6,9; 1Krón 6,47; 12,38; 2Krón 23,1; 34,20. Ide sorolható még a *ṭ^elisá' magnum* három előfordulási helye is: Jer 13,13; Ezsd 6,9; 1Krón 28,1.

¹³³ Bír 3,25.

		Az országban pedig Ataljá uralkodott. ¹³⁴
--	--	---

#1a Két 'atnáh akcentust találunk a következő, ezelőtt még nem említett kivételes esetekben:¹³⁵

J L C 7 -02 -J -8 2 0A 5 K A --5 L 7 -L 1	וְשָׁמָּה נִסִּיכִי צִפּוֹן כָּלֵם וְכָל־צִדְיָי אֲשֶׁר־יָרְדוּ אֶת־חֲלָלִים בְּחַתִּיתָם מִגְבוּרָתָם בּוֹשִׁים וַיִּשְׁכְּבוּ עָרְלִים אֶת־חֲלִי־חֶרֶב וַיִּשְׁאוּ כָל־מָתָם אֶת־יִוְרְדֵי בּוֹר:
Ott vannak észak uralkodói, és minden szidóni, akik megszegyenülve szálltak le a halálra sebzettekkel együtt, pedig rettegett vitézek voltak; körülmetéletlenül fekszenek a fegyverrel megöltek között, és gyalázat a sorsuk a sírba roskadókkal együtt. ¹³⁶	
7 J 2 2 0-A J 5 L 7 L 1	וּפְלִשְׁתִּים נִלְחָמוּ בְּיִשְׂרָאֵל וַיָּנֹס אִישׁ־יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי פְלִשְׁתִּים וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים בְּהָר גִּלְבּוֹעַ:
A filiszteusok háborút viseltek Izráel ellen, és megfutamodtak [az izráeliek] a filiszteusok előtt. Elesettek borították a Gilbóá-hegyet. ¹³⁷	

#2b Az 'atnáh megszokott összekötője helyett két alkalommal mér^eká', további egy-egy esetben pedig mahpák, illetve 'azlá' áll:

הֲלֹא אֵת אֲשֶׁר יוֹרִישְׁךָ כְּמוֹשׁ אֱלֹהֶיךָ אוֹתוֹ תִירֹשׁ	H J N 0C L 7 L 2...	Nem úgy van-e, hogy amit birtokul adott neked a te istened, Kemós, az a te birtokod?
וְלֹא־יִכְּלוּ הַכֹּהֲנִים לַעֲמֹד לְשֶׁרֶת מִפְּנֵי הָעֵנָה	0-N C L 7 L 02...	úgyhogy a papok a felhő miatt nem tudtak odaállni, hogy szolgálatukat végezzék... ¹³⁸
שְׂשִׁים־אֲמָה אָרְכוֹ וְעֶשְׂרִים רָחְבּוֹ	...0-L 7 K 2...	...hatvan könyök hosszú, húsz könyök széles... ¹³⁹
לְמִוֹת בַּמִּדְבָּר	...O 2...	...Azért, hogy meghaljunk a pusztában? ¹⁴⁰

Nem tekinthetjük azonban valódi kivételeknek azon előfordulásokat, ahol az 'atnáh akcentus előtti második szón – a Leningrádi kódexből hiányzó *tifhá* miatt – mér^eká' áll.¹⁴¹

Két összekötőjének egyike a 31 előfordulásból a következő kivételes esetekben többszótagú:

צָדִיק הוּא יְהוָה כִּי פִּיהוּ מְרִיתִי	L C 7 J J 2...	Igazságos velem az Úr,
--	----------------	------------------------

¹³⁴ 4Móz 26,1; 5Móz 5,6; Bír 16,7; 2Krn 22,12.

¹³⁵ A Dekalógus kétféleképpen tagolt versei érthető okokból nem számíthatók ide (2Móz 20,2.5; 5Móz 5,9.14), csakúgy mint az 1Mózes 35,22 már tárgyalt esete.

¹³⁶ Ez 32,30.

¹³⁷ 1Krn 10,1 — Érdekes, hogy mindkét idézet egy csatajelenet utáni képet fest le az elesettekről.

¹³⁸ Bír 11,24; 1Kir 8,11.

¹³⁹ 1Kir 6,2.

¹⁴⁰ 4Móz 21,5.

¹⁴¹ Ezekhez ld. a II. szintű elválasztók kivételeivel foglalkozó fejezetet (2Móz 4,10; 5Móz 24,10; 2Kir 5,27).

		mert szembeszálltam parancsával. ¹⁴²
אָבִי עִיר נָחַשׁ	...J J 2...	[Estón nemzete]...Ír-Náhás atyját... ¹⁴³

További egy esetben a qeré javítása miatt került egy szóra az 'atnáh előtti két akcentus:

וַיֹּאמֶר אֵלַי	J 5	Azután ezt mondta nekem:
בֶּן-אָדָם הִרְאָה אֶתְּהָם מֵהֶם עֲשִׂים	-6 L 7 JJ 2	Emberfia! Látod, mit művelnek? ¹⁴⁴

Egy alkalommal pedig mahpák a második összekötője:

וְכִי תֹאמְרוּ	J 5	Ha pedig azt kérdeznétek:
מִה־נֹאכַל בְּשָׁנָה הַשְּׂבִיעִית	-K J 2...	Mit eszünk a hetedik esztendőben... ¹⁴⁵

#3b Három esetben a má^ej^el^a előtt összekötő akcentust is találunk: két alkalommal 'azl^a 't,¹⁴⁶ és egy esetben mér^eká 't.¹⁴⁷ Ugyanakkor tifhá' továbbra sem szerepel előtte, a legerősebb tagolást a záqéf parvum végzi:

עֲפִנְיָה שִׁפְרִי וְאַנְבִּיָּה שְׂאִיָּה וּמְזֹון לְכָל-אֲבָהָה	K A J 5 O 7-2	Szép lombja volt és sok gyümölcse, táplálékot nyújtott mindenkinek. ¹⁴⁸
הַדֹּר אֶתְּם רָאוּ דְבַר-יְהוָה הַמְדַּבֵּר הֵיטִי לְיִשְׂרָאֵל אִם אֶרֶץ מִאֲפִלְיָה	8 A J -5 K A 5 C L 72	Ti, mai emberek! Figyeljete az Úr igéjére! Olyan lettem én Izráelnek, mint a pusztá...

#6b Néhány esetben tifhá' hiányában is találunk a vers eleje és az 'atnáh közt további akcentusokat.¹⁴⁹

וַיְדַבֵּר הָעָם בְּאֱלֹהִים וּבְמֹשֶׁה לָמָּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לָמוֹת בְּמִדְבָּר	J 8 09 3 K 0A 5 O 2	és így beszélt a nép Isten és Mózes ellen: Miért hoztatok föl bennünket Egyiptomból? Azért, hogy meghaljunk a pusztában?
וְגַם-נְבִיאִים הֶעֱמַדְתָּ לְקֹרֵא עֲלֵיהֶם בִּירוּשָׁלַם לֵאמֹר מֶלֶךְ בְּיְהוּדָה וְעַתָּה יִשְׁמַע לְמֶלֶךְ כְּדָבָרִים הָאֵלֶּה	-D J P O 0G 8 B 05 A J 5 J 2	Sőt prófétákat bízál meg, hogy hirdessék rólad Jeruzsálemben: Király van Júdában! Még a királynak is hírül vihetik ezt a szóbeszédet. ¹⁵⁰

¹⁴² JSir 1,18.

¹⁴³ 1Krón 4,12.

¹⁴⁴ Itt a qeré javítása miatt áll egyazon szón a két összekötő (Ez 8,6).

¹⁴⁵ A 3Mózes 25,20-at Price másolási hibának tartja. Price: *The Syntax*, 50 [j. 8].

¹⁴⁶ Dán 4,9.18.

¹⁴⁷ Jer 2,31.

¹⁴⁸ Dán 4,9. A Dániel 4,18 majdnem szó szerint megegyezik ezzel a verssel.

¹⁴⁹ Három ígehelyet nem tüntettünk fel itt, ahol a tifhá több kéziratban jelen van és csak a Leningrádi kódexből hiányzik (2Móz 4,10; 5Móz 24,10; 2Kir 5,27).

¹⁵⁰ 4Móz 21,5; Neh 6,7. A 3Mózes 25,20-at már az 'atnáh rendhagyó összekötőinél tárgyaltuk.

Ezekben az esetekben tehát kivételesen nem áll *ṭifhá* a felsoron belül legerősebb tagolást végző *záqéf parvum* és az *‘atnáḥ* között.¹⁵¹

Az alábbiakban a *szillúq* által uralt verssor – vagy *‘atnáḥ* megléte esetén az azt követő szakasz – feltérképezésére vállalkozom jellegzetes akcentusmintázatok feltüntetésével. A mintázatok az áttekinthetőség kedvéért nem tartalmazzák az összekötőket, sem a gyengébb elválasztókat. A *záqéf*et*, vagyis a *záqéf parvum*ot [5] és helyettesítőjét, a *záqéf magnum*ot [6] itt egyetlen szimbólum jelöli (5). A jobb oldali adatok a rendhagyó(bb) mintázatok mutatják előfordulási helyeikkel együtt:

Mintázat	Előfordulás	Mintázat	Előfordulás	Igehelyek
1	53 ¹⁵²	7	1	1Kir 16,26
71	8343 ¹⁵³	51	3	Jer 7,3; Jer 42,8; Préd 9,18 ¹⁵⁴
571	8624 ¹⁵⁵	371	1	Ezsd 7,13
5571	1571	771	4	Bír 2,12; Jer 9,10; Jer 48,32; Ez 11,1
55571	91	5771	3	Jer 9,11; Ez 36,7; 2Krón 30,3
555571	3	7571	1	2Krón 18,10
		57771	2	Bír 16,7; 2Krón 22,12
		5775571	1	Bír 3,25

Összehasonlító táblázat

¹⁵¹ Yeivin: *Introduction*, 181.

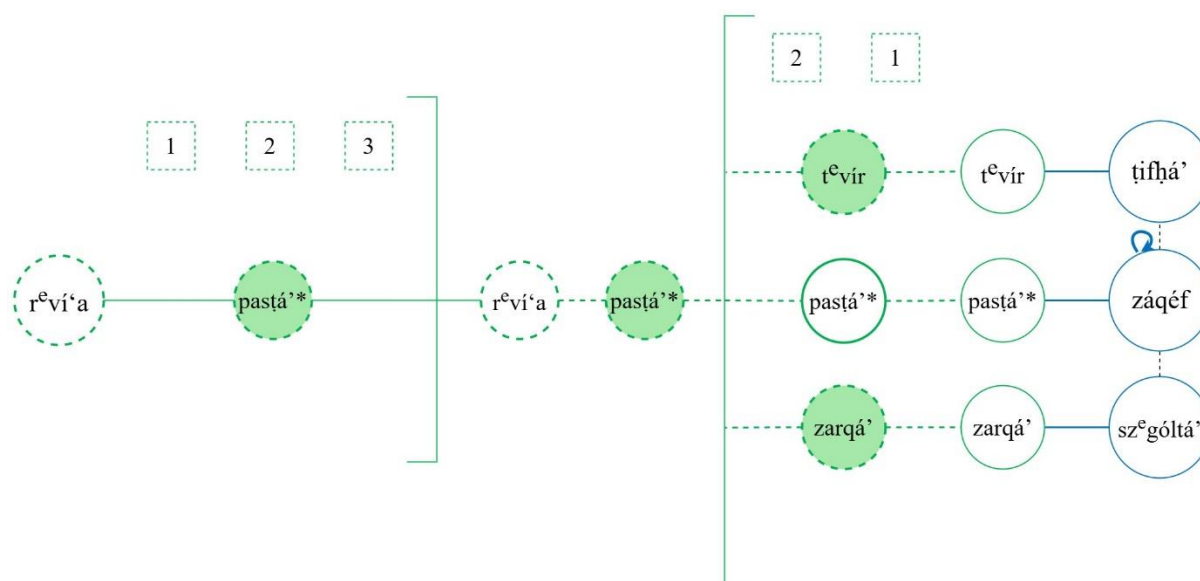
¹⁵² Ebből 52 esetben az *‘atnáḥ* közvetlenül a *szillúq* előtt áll. Egyszer pedig még egy *mér^eká* is közéjük fér (2L1): Mik 6,3. Ezek részletesebb tárgyalását ld. az *‘atnáḥ* akcentussal foglalkozó fejezetben.

¹⁵³ Önálló sorként és összekötők nélkül (71) mindössze 8 alkalommal fordul elő. Ezek többsége a Dekalógus egyik hagyomány szerinti tagolásában található: 2Móz 20,13-15; 5Móz 5,17-19. Az Ószövetség legrövidebb sorai közé tartozik még a Tízparancsolat két locusának rövidebb tagolásain felül: 1Móz 46,23; 4Móz 26,11. Összekötő akcentussal (7L1): 1Móz 43,1; 49,18, 2Móz 22,17; 5Móz 3,15; Ézs 2,18; 3,21; 1Krón 1,27; 2,5; 23,7; 24,29.

¹⁵⁴ Ez a mintázat csak *‘atnáḥ* után fordul elő. A korábban már említett két jeremiási és a velük együtt már tárgyalt, több szempontból problémás igeszakaszról van itt szó.

¹⁵⁵ *Záqéf magnum*mal (671) mindössze ennyiből is állhat az adott vers. A 6 alkalommal előforduló mintázat egy helyen, Mózes negyedik könyvének első fejezetében található, mely a nagycsaládok törzsenként kiválasztott fejeinek felsorolását adja (1,6-7.9.12-14).

II. SZINT

3. ábra — a II. szintű elválasztó akcentusok alárendelt tagolóinak rendszere

A II. szinten a *sz'góltá'** (*sz'góltá'* és *salselet*), a *záqéf** (*záqéf parvum* és *záqéf magnum*) és a *tifhá'* akcentusok uralmi területeit tárgyaljuk.

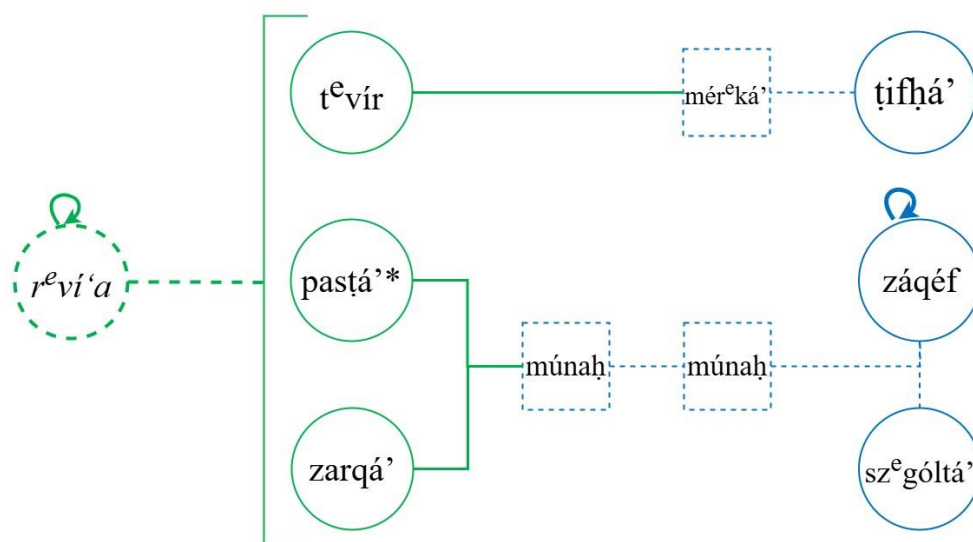
#0 Közelebbi alárendelt tagolójuk ebben a sorrendben: a *zarqá'*, a *pastá'** (*pastá'* és *j'tív*) és a *t'v'ir* (ld. *fenti ábra* jobb oldalán), melyek az adott akcentus előtti első és második (*tifhá'* esetén) vagy akár harmadik szón (*záqéf parvum* és *sz'góltá'* — ezeknek két összekötőjük is lehet; ld. #4) állnak. Távolabbi alárendelt tagolójuk a *r'v'á*, mely értelem szerint leghamarabb egy *zarqá'*, *pastá'** vagy *t'v'ir* után állhat a második szón (vagy annál távolabb) és akár ismétlődhet is.

A *salselet* és a *záqéf magnum* nem rendelkezik tagolókkal. A *salselet* mindig a sor elején, míg a *záqéf magnum* szintén ott vagy egy I-II. szintű, nála erősebb tagolást végző elválasztó akcentus után áll ('*atnáh*, *sz'góltá'*, *záqéf**). Tehát közvetlenül egy másik *záqéf magnum*ot is követhet mintegy 30 esetben.

#1 Abban az esetben, ha két *r'v'á* között nincsen legalább 3 akcentusnyi távolság, a második *r'v'á*-t egy *pastá'** helyettesíti (ld. a 3. számú ábra bal oldalát).

#2 Ha a helyettesítő *pastá'** és az adott II. szintű akcentus közelebbi alárendelt tagolója között nem állna még legalább két további akcentus, akkor a közelebbi alárendelt tagoló (*zarqá'*, *pastá'** vagy *t'v'ir*) alakját veszi fel (ld. a 3. számú ábra jobb oldalát).

#3 A közelebbi alárendelt tagoló csakis így ismétlődhet.

4. ábra — a II. szintű elválasztó akcentusok összekötői

#4 A *sz^ególtá'* és a *záqéf parvum* összekötője egy vagy két *múnaḥ*. Ez utóbbi csakis abban az esetben, ha egy *pastá'**, illetve *zarqá'* előzi meg. A *tifhá'* uralmi területe alatt egyetlen *mér^eká'* állhat (ld. 4. ábra). A *salselet* és *záqéf magnum* akcentusoknak már csak a helyzetük miatt sem lehet összekötője.

KIVÉTELEK

Sz^ególtá'

#2 A *sz^ególtá'* előtt 27 alkalommal két *zarqá'* áll. Egy esetben három előzi meg:

וַיִּדְבֹּר אֵלָיו כֹּה-אָמַר יְהוָה לֵעָן אֲשֶׁר-שָׁלַחְתָּ מַלְאָכִים לְדַרְשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֲקֵרוֹן	O G 0-J 8 G -J 9 9 J 9 J 3	Így szólt hozzá: Ezt mondja az Úr: Mivel követeket küldtél, hogy megkérdezd Baalzebúbot, Ekrón istenét ¹⁵⁶
---	----------------------------------	--

A *sz^ególtá'* az első *záqéf*-et helyettesítheti, ha az *'atnáḥ* és közte legalább nyolc szó vagy két elválasztó akcentus áll.¹⁵⁷ Ismert számos olyan eset, amikor ezek a feltételek teljesülnek és mégsem áll a *záqéf* helyén *sz^ególtá'*.¹⁵⁸

¹⁵⁶ 2Kir 1,16.

¹⁵⁷ Kustár Zoltán nem feltételelesen fogalmaz. Kustár: *A héber Ószövetség*, 147.

¹⁵⁸ 1Móz 1,11; 31,13; 2Móz 18,8; 5Móz 10,4; Ruth 2,11; Józs 22,2.14; 23,13; 1Sám 4,6; 6,8; 13,22; 15,16; 17,46; 18,6; 29,6; 2Sám 9,11; 18,12; 1Kir 2,28.42; 8,9; 12,27; 2Kir 8,13; 23,8; 1Krón 22,13; 29,16; 2Krón 13,5; 20,12; 26,6; 28,13; Neh 13,18; Préd 1,16; 8,15; Eszt 3,8; 7,8; 9,22; Ézs 11,10; Jer 19,15; 31,23; 35,17; 42,6; 44,2.8; Ez 3,18; 20,8; 39,17; 47,13; Dán 2,45.49; 5,19; 11,40; Jón 4,10.

Salselet

Mind a hét előfordulásában a vers elején áll *pászéq*-kel, összekötő nélkül, helyzete miatt a *sz^egoltá* 't helyettesítve.¹⁵⁹

Záqéf parvum

A *záqéf*nek négy különböző dallamváltozata ismert azonos pauzális értékkel: a *záqéf parvum* (5) és *magnum* (6), valamint a *maqél* (OA) és *múnaḥ-záqéf* (J5). Az alábbi példán e két utóbbi akcentus megfigyelhető, amikor is egy azlához hasonló jel áll a *záqéff*el együtt (OA), illetve amikor *múnaḥ* jelöli egy másik szó másodlagos hangsúlyát (J5):¹⁶⁰

וְרָבִים מְבִיאִים מִנְחָה לַיהוָה לִירוּשָׁלַם	F O K A J5	Sokan hoztak Jeruzsálembe
וּמִגְדָּנוֹת לִיהוֹזָקָהּ מֶלֶךְ יְהוּדָה	O5 07 J 2	ajándékot az Úrnak és kincseket Ezékiásnak, Júda királyának... ¹⁶¹

Múnaḥ-záqéf (J5) előtt soha nem állhat *múnaḥ*.¹⁶² A *záqéf magnum* (6) és a *maqél* (O5) akcentusait pedig nem előzheti meg a *záqéf* alárendelt tagolója, a *pasťá* ' (A).¹⁶³ Ez utóbbi szabály alól három kivételt találunk:¹⁶⁴

יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְנִקְוָה-לָּךְ	K A O-5	...Urunk, Istenünk, benned reménykedünk...
בְּרִיתִי אִתְּךָ אֱלֹהִים וְהַשְׁלֹם	I J 8 OA O5	Szövetségem volt veled, élet és béke {szövetsége}...
וּבֵתְּכָל עֲזָרָא וְכִתְּנֻדָּתוֹ	K A O5	Miközben Ezsdrás... imádkozott... ¹⁶⁵

Bár a *BHS* szövegében csak elszórtan jelenik meg a *pasťá* ' követő *maqél*, egyes kéziratokban ez sokkal következetesebb.¹⁶⁶

Általában nem állhat *meteg* (0) *maqél*lel (O5). E szabály alól egyetlen kivételt találunk:

וְאָרִיבָה אֶת-הַסִּגְנִים וְאֶמְרָה מִדּוֹעַ נֶעְזֵב בֵּית-הָאֱלֹהִים וְאֶקְבָּצֵם וְאֶעֱמְדֵם עַל-עַמְדָם:	A -5 J5 7 J -2 005 07 -1	Ezért felelősségre vontam az előljárókat, és ezt mondtam: Miért ilyen elhagyatott az Isten háza?!
--	------------------------------------	---

¹⁵⁹ 1Móz 19,16; 24,12; 39,8; 3Móz 8,23; Ézs 13,8; Ám 1,2; Ezsd 5,15.

¹⁶⁰ Mivel nincs nagyobb jelentősége e különbségnek, a dolgozat egészében a J5 és O5 jelölések helyett is 5 áll.

¹⁶¹ 2Krón 32,23.

¹⁶² Yeivin: *Introduction*, 183–184.

¹⁶³ Uo. 184–186.

¹⁶⁴ A *záqéf magnum* előtt álló *pasťá* ' esetét bővebben ld. az azzal foglalkozó részben (2Krón 17,11).

¹⁶⁵ Jer 14,22; Mal 2,5; Ezsd 10,1.

¹⁶⁶ Yeivin: *Introduction*, 185–186.

		Azután összegyűjtöttem és helyükre állítottam őket. ¹⁶⁷
--	--	--

A *záqéf parvum*ot, ha nem közvetlenül egy másik *záqéf parvum* után áll, minden esetben meg kell, hogy előzze azt egy *maqqél*, *múnaḥ* vagy *pastá*’.¹⁶⁸ Ez alól a következő kivételeket találjuk:

וּלְפָאֵת-זֵם קִלְעִים תִּמְשִׁים בְּאַמָּה עֲמוּדֵיהֶם עֲשֵׂהָ	-8 A J 05 L 5	A nyugati oldalon ötven könyök szőnyegfal volt tíz oszloppal
וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֵלַי	O G 5	Ezúttal is meghallgatott engem az Úr
אֲשֶׁר-בָּא אָדָם לִבְקֹשׁ טוֹבָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל:	-L 5 L 7 L 1	hogy jött egy ember, aki Izráel fiainak a javát keresi.
כִּי אֶת-כָּל-מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים יָבֹא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל-נֹעַלָם	K --05 C L 7 J -2	Mert Isten minden tettet, minden titkolt dolgot [megítél] ¹⁶⁹

A *geres* (#0), valamint a két *mér^eká*’ és a *mahpák* (#4) a fent megállapított szabályoknak mondanak ellent.

Ezen felül ’*azlá*’ jelet találunk 10 *záqéf parvum* előtt álló szó felett. Ezekben az esetekben valószínűleg elhagyott, illetve egy alkalommal rosszul kitett posztpozitív *pastá*’ról van szó:¹⁷⁰

אֲנִי יֹדְעֵתִי נְאֻם-יְהוָה	K [OO>A] -5	Tudom... így szól az Úr
וְרוּחֲךָ הַטּוֹבָה נָתַתָּ לְהַשְׁכִּילָם	[O>A] 5 7 2	Jóságos lelkedet adtad, hogy értelmessé tegye őket ¹⁷¹

További hat esetben, a *záqéf parvum* előtti második akcentussal szintén ez a probléma.¹⁷²

#4 Öt alkalommal a *záqéf parvum*ot *pastá*’ hiányában is két *múnaḥ*hal találjuk.¹⁷³ Ezek mind az adott vers második felében állnak:

לִשְׁמַע אֶל-הַתְּפִלָּה אֲשֶׁר יִתְפַּלֵּל עֲבָדֶיךָ אֶל-הַמִּקְדָּשׁ הַזֶּה:	... A -5 J J 5 -7 1	Hallgasd meg az imádságot, amikor a te szolgád [imádkozik] ezen a helyen! ¹⁷⁴
וַיְהִי אַחֲרֵי כָל-רֵעֲתֶךָ אֵי אֵי לֶךְ נְאֻם אֲדֹנָי יְהוִה:	6 7 -2 J J 5 7 L 1	Sok gonoszságod után – jaj, jaj neked, így szól az én Uram, az Úr –
וַיֵּשׁ מֵהֶם נָשִׁים	... J J 5 ...	Voltak közöttük olyan asszonyok...
אֲשֶׁר מָשְׁחוּ יְהוָה	... J J 5 ...	...akit az Úr fölkenetett... ¹⁷⁵

¹⁶⁷ Neh 13,11.

¹⁶⁸ Kustár: *A héber Ószövetség*, 148–150.

¹⁶⁹ 2Móz 38,12; 5Móz 10,10; Neh 2,10; Préd 12,14.

¹⁷⁰ 1Móz 18,18; 1Sám 6,17; 2Sám 24,7; 1Kir 19,11; Neh 9,20; Jer 37,10; 48,30; 49,19; Hós 8,12; Mik 2,7.

¹⁷¹ Jer 48,30; Neh 9,20.

¹⁷² Bír 21,16; 2Sám 6,20; 1Kir 16,33; 2Kir 23,36; Jer 26,5; 48,30.

¹⁷³ Egy alkalommal két *múnaḥ* áll a *záqéf* előtt egyazon szón: אֵלֶּה הֵי (,,ezek voltak” — 1Móz 36,13).

¹⁷⁴ Az 1Királyok 8,29 és a 2Kronikák 6,20 versei itt szó szerint megegyeznek egymással.

¹⁷⁵ 1Kir 8,29 (=2Kron 6,20); Ez 16,23; Ezsd 10,44; 2Kron 22,7.

További két alkalommal *mér^eká'*, egyszer pedig *mahpák* előzi meg a *záqéf*-et:¹⁷⁶

וּלְפָאֵת־זֵם קְלָעִים חֲמִשִּׁים בָּאֲמָה	-8 A J 05	A nyugati oldalon ötven könyök szőnyegfal volt
עֲמוּדֵיהֶם עֲשָׂרָה וְאַדְנִיָּהֶם עֲשָׂרָה	L 5 7 2	tíz oszloppal és tíz talppal...
כִּי אֶת־כָּל־מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים יָבֹא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל־נַעֲלָם	K --05 C L 7 J -2	Mert ... minden tettet, [Isten megítél], minden titkolt dolgot
אִשְׁרֵי־בָא אָדָם לִבְקֹשׁ טוֹבָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל:	...-L 5 L 7 L 1	...jött egy ember, aki Izráel fiainak a javát keresi. ¹⁷⁷

Záqéf magnum

A *záqéf magnum* a *záqéf parvum*ot helyettesíti azokban az esetekben, amikor nem előzi meg azt *maqqél*, *múnaḥ* vagy *pastá'*.¹⁷⁸ Egy alkalommal mégis *pastá'* áll a *záqéf magnum* előtt (vö. #4):

גַּם הָעֲרֵבִיָּאִים מְבִיאִים לוֹ צֹאן אֵילִים שְׂבָעַת אֲלָפִים וְשִׁבְעָה מֵאוֹת וַתִּשִּׂים שְׂבָעַת אֲלָפִים וְשִׁבְעָה מֵאוֹת:	J 08 L A 6 5 K A J 5 6 L 7 L 1	az arabok pedig nyájakat hoztak neki, hétezer-hétszáz kost és hétezer-hétszáz kecskebakot. ¹⁷⁹
--	--------------------------------------	---

Mintegy 33 esetben a *záqéf gádól meteggel* áll:¹⁸⁰

וַיְהִי־שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עֲצוּם וָרֹב:	0-6 L 7 L 1	...nagy, erős és hatalmas néppé lett ott. ¹⁸¹
---	-------------	--

Tifhá'

Mindkét versfélben egy *tifhá'* akcentust találunk közelebbi alárendelt tagolóként közvetlenül az I. szintű elválasztó akcentusok előtt. Amennyiben hiányzik a *szillúq*¹⁸² vagy az *'atnáḥ*¹⁸³ előtt, azok uralmi területét más akcentus sem tagolhatja tovább. A kivételeket már tárgyaltuk az I. szint akcentusaival foglalkozó fejezetben.

¹⁷⁶ További egy alkalommal a *pastá'* akcentusát kétszer teszik ki, de mégsem posztpozitívan, így olyan, mintha a szón két *'azlá'* lenne (Jer 48,30).

¹⁷⁷ 2Móz 38,12; Préd 12,14; Neh 2,10.

¹⁷⁸ Kustár: *A héber Ószövetség*, 149–150.

¹⁷⁹ 2Krón 17,11.

¹⁸⁰ 1Móz 5,6.18.28.32; 8,6; 11,16; 37,23; 2Móz 11,1; 16,6.12; 28,21; 3Móz 27,32; 4Móz 1,7; 16,30; 5Móz 4,22; 19,1; 26,5; 33,2; Bír 3,4; 2Sám 10,10; 15,26; 1Kir 8,55; Jer 48,6; Ez 7,9; 24,24; Hós 8,14; Abd 1,20; Zak 2,13; Mal 2,4.

¹⁸¹ 5Móz 26,5.

¹⁸² A kivételeket már tárgyaltuk a *szillúq*-kal foglalkozó fejezetben: Jer 7,3; 42,8; Mik 6,3. A Prédikátor 9,18 esetében a *tifhá'* hiányzik egy szó alól (L).

¹⁸³ 3Móz 25,20; 4Móz 21,5; Neh 6,7. További három esetben a *tifhá'* a Leningrádi kódexből hiányzik: 2Móz 4,10; 5Móz 24,10; 2Kir 5,27.

KÖVETKEZTETÉSEK

Dolgozatom első fejezetében rámutattam a héber Ószövetség akcentusaival kapcsolatos terminológia félreérthető voltára, illetve néhány hiányosságára (*elválasztó és összekötő akcentusok*), javaslatot téve egy megfelelőbb, a jelölt dolog természetéhez közelebb álló kifejezés (*kadenciális és nonkadenciális formulák*) használatára. A következő fejezetekben azt is megfigyelhettük, hogy az akcentusok keletkezéséről, illetve funkciójáról vallott megközelítések miként kapcsolódnak össze az egyes szerzőknél (Haïk-Vantoura és Mitchell extrém korai datálása). A 4. fejezet érintette annak a problémáját, hogy bár számos ígéretes kutatás született már a számítógépes nyelvészet használatával, de ezek vagy egy eléggé kis szövegtörzset érintettek (Hayden vizsgálatai a teremtéstörténet, illetve 100 igencsak furcsán kiválasztott vers kapcsán), vagy egy elhibázott keretrendszerben valósultak meg (Price abszolút hierarchiája), vagy szélesebb körben nem hozzáférhetők (Wu és Lowery ágrajza), esetleg leírásuk hiányos (Wu és Lowery, illetve Price módszertana). A szerző ajánlást tett egy könnyen megismételhető eljárásra, mely által a TaNaK digitális akcentusszövegének vizsgálata lehetségessé válik. A *regex* használatába a 4. számú függelék némi betekintést nyújt. A digitális szövegek lekérdezésének és használatának nem csak a gyorsaság az előnye, de pontosabb eredményekhez is vezethet, illetve megfelelő mélységben előkészíti az alapos elemzést: ez segítség lehet számunkra más szerzők értő olvasásában, illetve írásaik korrektúrázásában, sőt olyan kivételeket is felmutathatunk, amelyekkel mások egyszerűen nem számoltak. A vizuális ábrázolás 5. fejezetben körüljárt témája feltárja előttünk az egyes prózai elválasztó akcentusok uralmi területei közötti párhuzamokat, illetve különbségeket. Azt is megfigyelhettük, hogy egy ágrajz bizonyos formátumú elkészítése miként implikál azok hierarchikus szerkezetével kapcsolatos bizonyos elméleteket.

A 6. fejezet számos példát nyújt a korábban lefektetett szövegtagolási elvek alkalmazására, melyeket így tapasztalati úton is igazoltnak tekinthetünk. Az ebben a fejezetben leírt szabályokon és kivételeken felül az akcentusok környezetfüggetlen vizsgálata már aligha szolgálhat új eredményekkel, inkább az egyes ígéretek bizonyos szempontok szerinti kiegészítését, csoportosítását, a digitális szövegek korrektúrázását és egyes szerzők kis korpuszon végzett kutatásain alapuló következtetéseinek kiterjesztését könnyítheti meg. Azáltal, hogy a szerző, másokhoz hasonlóan, az akcentusokat önmagában vizsgálta, annak rendszerét akaratlanul egy *környezetfüggetlen nyelvtan* (CFG) keretei közé szorította. Ígéretes lehet a jövőben elmozdulni a digitális szövegek prozódiai szempontú vizsgálata felé, akár megalkotva a prozódiai hierarchia minden egyes bibliai versre kiterjesztett vizuális reprezentációját is.

1. SZÁMÚ FÜGGELÉK — AZ EGYES AKCENTUSOK NEVEI ÉS JELÖLÉSÜK

<i>Elválasztó akcentusok:</i>		<i>Összekötő akcentusok:</i>		<i>Egyéb jelölések:</i>	
<i>szillúq</i>	1 <i>pasťá'</i>	A <i>múnaḥ</i>	J <i>meteg</i>	0	
<i>'atnáḥ</i>	2 <i>j'etiv</i>	B <i>mahpák</i>	K <i>pászéq</i>		
<i>sz^ególtá'</i>	3 <i>t^evír</i>	C <i>mér^eká'</i>	L <i>maqqéf</i>	-	
<i>salselet</i>	4 <i>pázér</i>	D <i>mér^eká' k^efúlá^h</i>	M		
<i>záqéf parvum</i>	5 <i>pázér magnum</i>	E <i>dargá'</i>	N	<i>Zenei díszítések:</i>	
<i>záqéf magnum</i>	6 <i>t^elísá' magnum</i>	F <i>'azlá'</i>	O	<i>maqqél</i>	O5
<i>ṭifhá'</i>	7 <i>geres</i>	G <i>t^elísá' parvum</i>	P	<i>má'j^elá'</i>	7
<i>r^eví'a</i>	8 <i>gerásajim</i>	H <i>galgal</i>	Q		
<i>zarqá'</i>	9 <i>l^egarméh</i>	I			

A fenti táblázatban az egyes akcentusok neveinek átírását és a dolgozatban rájuk alkalmazott jelölésrendszert láthatjuk. Az akcentusok bemutatásának és elnevezésének sorrendje nem feltétlenül egyezik meg a szerző ezek hierarchikus szerkezetéről, illetve egymáshoz való viszonyáról vallott meggyőződésével.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Például a 2. szintű *ṭifhá'* tulajdonképpen az *'atnáḥ* prekurzora (közelebbi alárendelt tagolója). A *r^eví'a* – attól függetlenül, hogy 3. szintű akcentusként különböztetik meg – általában a *ṭifhá'* nál érzékelhetően erősebb tagolást végez, mégis tárgyalása során a legerősebb *szillúq* akcentustól távolabb kerül.

2. SZÁMÚ FÜGGELÉK — A PRÓZAI AKCENTUSOK FELOSZTÁSA¹⁸⁵

Az akcentusok mint grafémák csoportosítása – az adott szóhoz viszonyított – vertikális és horizontális helyzetük szerint:¹⁸⁶

	Posztpozitív	Impozitív	Prepozitív
Szupralineáris	<i>zarqá', pastá', t^llísá' magnum</i>	<i>sz^ególtá'*, záqéf*, r^eví'a, pázér*, geres*; ['azlá']</i>	<i>[t^llísá' parvum]</i>
Szublineáris		<i>szillúq, 'atnáh, tífhá', t^evír, l^egarméh¹⁸⁷</i>	<i>j^etív</i>

Az akcentusok csoportosítása a kontrasztív hangmagasság három (Alacsony, Magas, Nagyon Magas) és a prozódiai hierarchia két szintje (fonológiai frázis [angolul *phonological* és *intermediate phrase* formában is használt: IM] és intonációs frázis [IN]) szerint:¹⁸⁸

	IM (φ _{MI}) ¹⁸⁹	IN (φ _{MA} = ι)
NM	<i>salselet, pázér*, t^llísá' magnum, geres*</i>	—
M	<i>zarqá', pastá'*</i>	<i>sz^ególtá', záqéf*, r^eví'a</i>
A	<i>tífhá', t^evír, l^egarméh</i>	<i>szillúq, 'atnáh</i>

A Sophia L. Pitcher által elkülönített intonációs családok: [szillúq, 'atnáh]; [sz^ególtá', zarqá']; [záqéf*, pastá' *]; [tífhá', t^evír]; [r^eví'a, l^egarméh]; [salselet, pázér*, t^llísá' magnum, geres*].¹⁹⁰

¹⁸⁵ Az 1. számú függelékben már alkalmazott megkülönböztetés (elválasztó és összekötő akcentusok) után a következő, általam készített táblázatok a dolgozat fókuszja miatt elsősorban az elválasztó akcentusokkal foglalkoznak. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért egy akcentus különböző változatait az akcentus(csoport) neve utáni „*” jelöli. Az alkalmazott rövidítések: záqéf* (záqéf parvum és magnum), pastá'* (pastá' és j^etív), pázér* (pázér és pázér magnum), geres* (geres és gerásajim). A prozódiai megközelítésben a salselet nem a sz^ególtá' helyettesítője, így ez az összevonás sz^ególtá'* formájában nem minden esetben járható út. Az akcentusok szintenkénti csoportosítása a 3. számú függelékben kapott helyet.

¹⁸⁶ Az egyes akcentusjelek alakjaiba és nevének jelentésébe kellő bevezetést nyújt bármelyik, a témával foglalkozó mű. Ld. Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség*, 139–166; ill. a *BHS Tabula Accentumát*.

¹⁸⁷ Két kivételtől eltekintve mindegyik összekötő akcentus szublineáris és impozitív. Szögletes zárójelben találjuk az ettől eltérő két összekötő akcentust. A l^egarméh egy szublináris múnah és az adott szót követő paszég együttesen jelöli.

¹⁸⁸ Sophia L. Pitcher: *Learning to read*, 2–4. A prozódiai hierarchia szintjei: kifejezés (U), intonációs frázis (ι), fonológiai frázis (φ), fonológiai/prozódiai szó (ω).

¹⁸⁹ A különböző fonológiai jelenségek ezen a szinten érvényesülnek. Ernest John Revell: Terminal Markers in the Masoretic Text, *JSS* 61, Issue 1 (2016), 67–84.

¹⁹⁰ Sophia L. Pitcher: Towards the development of an intonation-based prosodic model for the masoretic cantillation accents of Tiberian Hebrew, MA thesis, Bloemfontein, University of the Free State, Dél-Afrika, 2017, 322–329.

Az ún. tónuscsoportok egy kifinomultabb rendszere:¹⁹¹

Tónus- csoport		Intonációs frázis (ι)	Fonológiai frázis (φ)		Hasonló összekötő jelek
I.	A	<i>'atnáḥ</i>	<i>ṭifḥá'</i>	<i>t^evír</i>	<i>mér^eká'</i>
	B	<i>szillúq</i>			
II.	A	<i>r^eví'a</i>	<i>l^egarméh</i>		<i>múnaḥ</i>
	B	<i>záqéf*</i>	<i>paṣṭá' / j^etív</i>		<i>'azlá' / mahpák</i>
	C	<i>sz^ególtá'</i>	<i>zarqá'</i>		[költői: <i>cinnór</i>]
III.		—	<i>salselet</i> <i>pázér*</i> <i>t^elísá' magnum</i> <i>geres*</i>		—

¹⁹¹ Az összefoglaló táblázat a szerző saját munkája, tartalmát a következő tanulmány szolgáltatta: Pitcher: *The Medieval Prosodic Orthography*, 520–537.

3. SZÁMÚ FÜGGELÉK — A PRÓZAI ELVÁLASZTÓ AKCENTUSOK

RELATÍV HIERARCHIÁJA

I	<i>szillúq</i>	<i>'atnáh</i>
II	<i>'atnáh</i>	<i>ṭifhá' záqéf*, sz^ególtá'*</i>
III	<i>ṭifhá'</i> <i>záqéf*</i> <i>sz^ególtá'*</i>	<i>t^evír</i> <i>pastá'*</i> <i>zarqá'</i> } <i>r^eví'a</i>
IV	<i>t^evír</i> <i>pastá'*</i> <i>zarqá'</i> <i>r^eví'a [+l^egarméh]</i>	<i>geres* geres*/pázér*/t^elísá' magnum</i> <i>geres* pázér*/t^elísá' magnum</i>
V	<i>geres*</i> <i>pázér*</i> <i>t^elísá' magnum</i>	<i>[l^egarméh] v. [l^egarméh], pázér*/t^elísá' magnum</i> — —

A 3. számú függelék a prózai elválasztó akcentusok relatív hierarchiáját hivatott bemutatni. Egy adott akcentus a kontextustól függően két különböző szinten foglalhat helyet. Például az *'atnáh* akcentus uralmi területe esetenként a *szillúq*éval párhuzamos szerkezetet mutat, míg máskor annak közvetlenül alárendelve találjuk.

A fenti értelmezéstől eltér, sőt azzal élesen szembe megy James D. Price az akcentusok abszolút hierarchiájával kapcsolatos elmélete:¹⁹²

I	<i>szóf pászúq</i> ¹⁹³
II	<i>szillúq, 'atnáh</i>
III	<i>ṭifhá', záqéf*, sz^ególtá'*</i>
IV	<i>t^evír, pastá'*, zarqá', r^eví'a</i>
V	<i>geres*, pázér*, t^elísá' magnum</i>

Wickes érdeme az akcentusok relatív hierarchiájának „felfedezése”,¹⁹⁴ James Price megközelítése így nem újítás, hanem egy sokkal régebbi – nem feltétlenül helyes – értelmezési hagyományra nyúlik vissza.

¹⁹² James Price: *The Syntax*, 23–27. Uő: *Concordance*, vol. 1, 13–16.

¹⁹³ Itt a *szóf pászúq* szó nem a *szillúq*-kal azonos akcentust, hanem a minden verset lezáró, kettősponttra hasonlító jelölést jelenti.

¹⁹⁴ William Wickes: *A Treatise on the Accentuation of the Three Poetry Books*, Oxford, Clarendon Press, 1881. Uő: *A Treatise on the Accentuation of the Twenty-One Prose Books*, Oxford, Clarendon Press, 1887.

4. SZÁMÚ FÜGGELÉK — A REGEX HASZNÁLATA A GYAKORLATBAN

I. A *záqéf parvum* egymás után többször, akár háromszor is szerepelhet. Ezeket az előfordulási helyeket könnyen megtalálhatjuk, illetve kiírathatjuk többek között a következő *regex* kifejezéssel: $r'.*.*[5^{25}]*\{3\}'$.¹⁹⁵ A metaadatok ($.*$) és tetszőleges számú akcentus után ($.*$) egy *záqéf parvum* [5], majd bizonyos mennyiségű nem [^] versfelező 'atnáh [2] és *záqéf parvum* [5] akcentus jön ($[5^{25}]*$) összesen háromszor ($[...]\{3\}$).¹⁹⁶

Az így kapott igehekelyek listáját (1Móz 1,11; 3,1; 9,16; 19,8; 27,42; 35,1.22; 2Móz 6,8; 18,3; 32,2.8; 33,8; 3Móz 4,21; 4Móz 18,28; 35,6; 5Móz 1,22; 4,21; 19,10 stb.) könnyen összehasonlíthatjuk más szerzőkével. Kustár Zoltán könyvében több példát is hoz a kettős és hármas *záqéf parvum* szerkezetekre.¹⁹⁷ Ezekkel kapcsolatban elmondhatjuk:

1. Az 1Móz 1,11-et hibásan az egymás után kétszer történő előfordulásnál hozza a háromszori helyett.
2. Az általa említett 1Móz 44,16; 5Móz 15,4; Ézs 24,2; 1Krn 22,7 nem „tisztá” példák, hiszen ezeken a helyeken három *záqéf** (*parvum* vagy *magnum*) áll egymás után.¹⁹⁸
3. Amennyiben a *záqéf** többszöri előfordulását vizsgáljuk, az alábbi esetekben az négyszer is állhat egymás után (egy lehetséges keresőkifejezés: $r'.*.*([56][5^{256}]*)\{4\}'$): 2Sám 17,9; 2Krn 1,3.6; 2Krn 17,11; Ez 48,10.

וְדָבַר אֱלֹהִים הַמֶּלֶכִּי אֵין-אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתָם הָלָלִים לְדָוִד בֶּבְעַל זָבוּב אֱלֹהֵי עַקְרוֹן:	[...2] J 5 0K -A 5 A 05 6 L 7 L 1	...és így szólj hozzájuk: Talán nincs Isten Izráelben, hogy ti [mentek] Baalzebúbot, Ekrón istenét ... megkérdezni? ¹⁹⁹
--	--	---

II. A *záqéf parvum* [5] (vagy annak összekötője, a *múnaḥ* [J]) a $r^e v\acute{a}$ [8] után közvetlenül sohasem állhat: a két akcentus között a *pasťá** [AB] közvetít.²⁰⁰ Olyan kivételeket keresünk, ahol $r^e v\acute{a}$ [8] és *záqéf* [5] között nem áll náluk nagyobb szinten álló akcentus [23] vagy *pasťá** [AB]. A *regex* szintaxisával megadott egyik alkalmas keresőkifejezés a következő lehet: $r'.*.*8[^{23}AB]*5'$. A megjelenő három találattal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy:

1. Két alkalommal egy (elsődleges) akcentus nélkül álló szó helyén várunk *pasťá* 't²⁰¹
2. Egy esetben pedig 'azlá' [O] helyén kell *pasťá* 't [A] olvasnunk:

לְשִׁמְעַ עַל-דְּבָרֵי עֲבָדֵי הַנְּבִאִים	8 -[O>A] J 5...	és nem hallgattok szolgálaimnak,
--	-----------------	----------------------------------

¹⁹⁵ A *regex* (vagyis **Regular Expression**) mozaikszóban már benne van a „kifejezés” szó, így a „regex kifejezés” szóhasználat az érthetőség kedvéért redundáns.

¹⁹⁶ A három *záqéf*nek [5] egyazon versfélben kell állnia, így nem szerepelhet közöttük 'atnáh [2].

¹⁹⁷ Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség*, 148–149.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ 2Krn 1,3.

²⁰⁰ Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség*, 151–152.

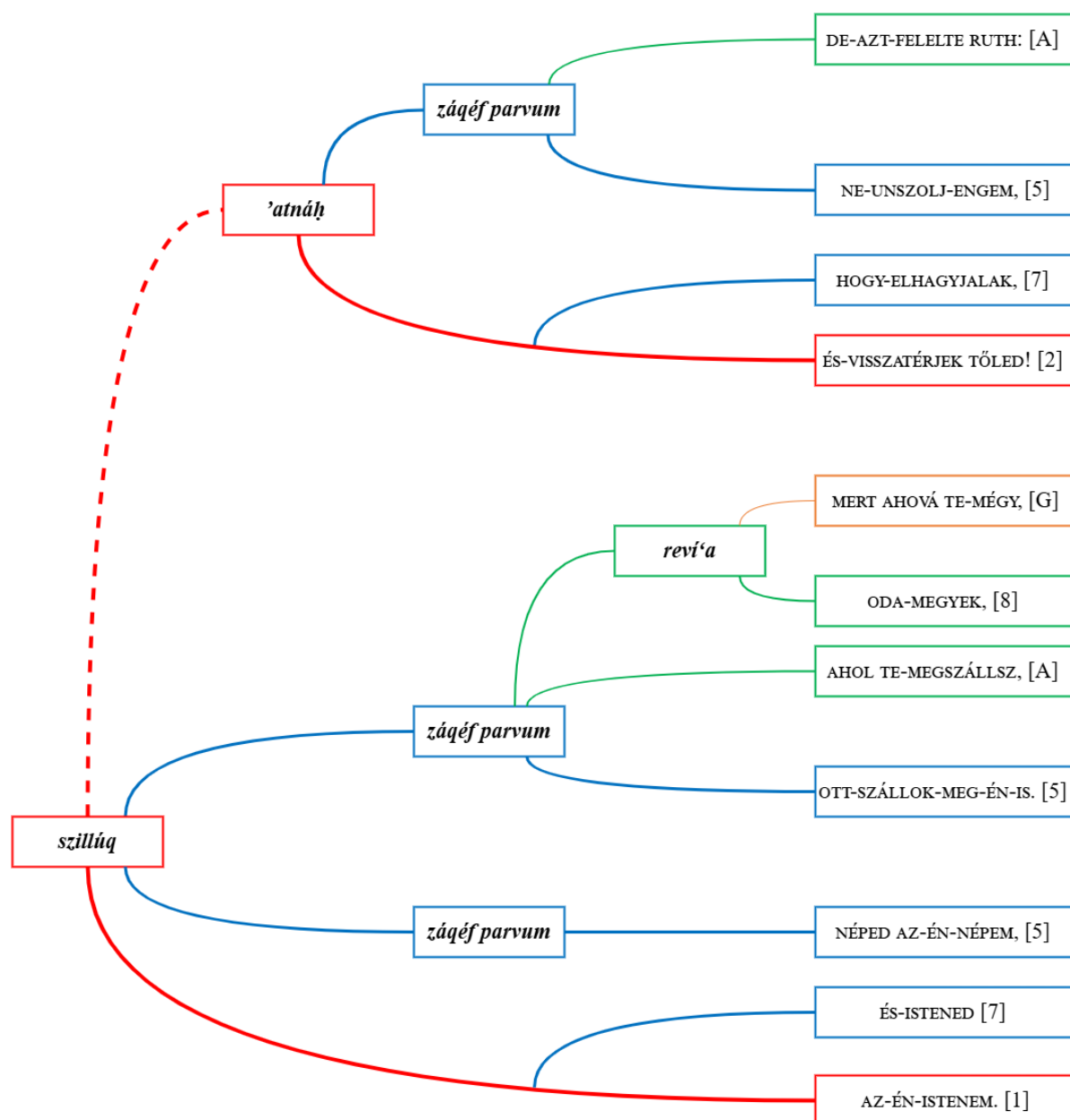
²⁰¹ 2Sám 23,9 (בְּפִלְשִׁתִּים); Zak 13,9 (הָיָה יְקָרָא בְּשֵׁמִי וְאֵינִי אֲעֻנֶה אֹתוֹ).

		a prófétáknak beszédére... ²⁰²
--	--	---

Mint láthatjuk, e szabály alól nem találunk valódi kivételt, mégis sikerült a szöveg rendelleneségei miatt keletkező három olyan esetet azonosítanunk, amelyekben a korábban megnevezett feltétel nem – vagy csak az akcentuáció részleges módosításával – teljesül.

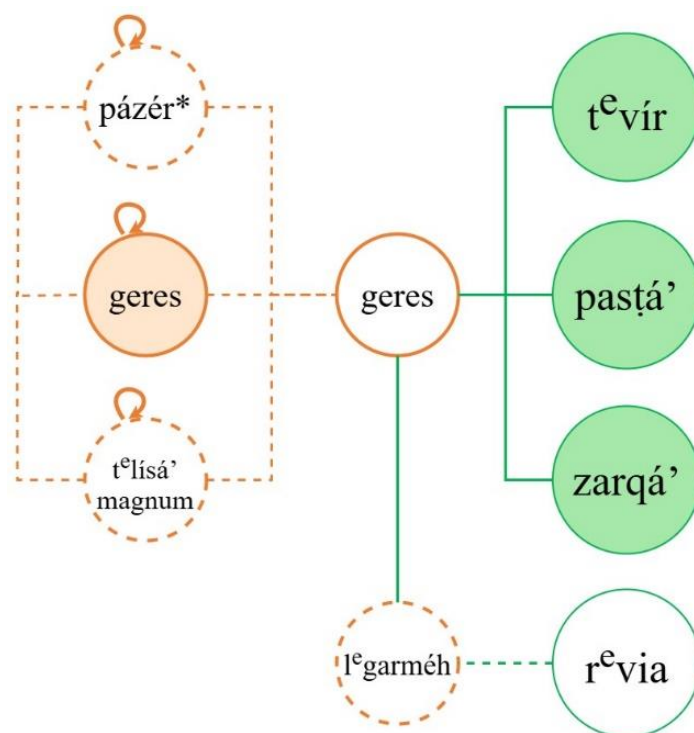
²⁰² Jer 26,5.

5. SZÁMÚ FÜGGELÉK — AZ ÁGRAJZOLÁS EGY PÉLDÁJA

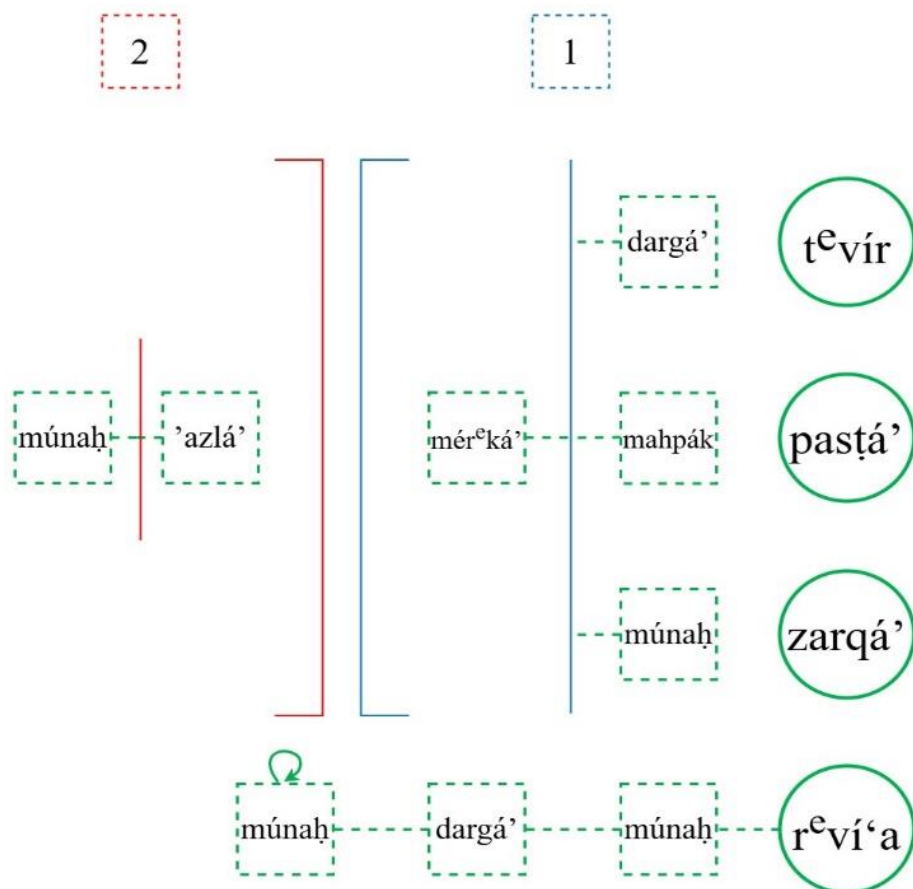
A fenti rajzon a Ruth 1,16 versszerkezetét láthatjuk az akcentustagolás szerint. A négy szín, (piros, kék, zöld és narancssárga), a vonalak vastagsága (csökkenő sorrendben) és a megnevezett akcentusok horizontális helyzete (balról jobbra haladva) az akcentushierarchia egyes szintjeit jól láthatóan elkülöníti. A héber eredetiben összetartozó szavak és kifejezések határainak feltüntetését úgy oldjuk meg, hogy azokat a magyar fordításban kötőjellel kapcsoljuk össze (más szerzők ponttal jelölik). Mindegyik téglalapban egy összekötővel egyben tartott, illetve a végén elválasztó akcentussal lehatárolt egység (ún. *conjunctive phrase*) kapott helyett. Az egyes elválasztókat prekursoraikkal együtt szögletes zárójelben találjuk.

6. SZÁMÚ FÜGGELÉK — A III. SZINT ELVÁLASZTÓ AKCENTUSAI

A 6. számú függelék a III. szintű elválasztó akcentusokat mutatja be: a *tʰvír*, a *pastá'* és a *zarqá'* akcentusok uralmi területét egy második *gres* is tovább tagolhatja. *Rʰví'a* előtt ennek kivételével bármelyik másik akcentus ismétlődhet.

7. SZÁMÚ FÜGGELÉK — A III. SZINT ÖSSZEKÖTŐ AKCENTUSAI

A 7. számú függelék a III. szintű elválasztó akcentusok lehetséges összekötőit szemlélteti: a *t^evír*, a *zarqá'* és a *pastá'* akcentusok egy sajátos, illetve egy egységes első összekötővel is rendelkezhetnek. Második összekötőjük a szótól függően *múnaḥ* vagy *'azlá'* lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bibliák

Biblia. Revideált új fordítás (=RÚF), Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.

ELLIGER, Karl – RUDOLPH, Wilhelm (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*⁵(=BHS), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

KITTEL, Rudolf (ed.): *Biblia Hebraica* (=BHK), Stuttgart, Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1925.

2. Monográfiák és egyéb szakkönyvek

EGERESI László Sándor: *A bibliai héber nyelv tankönyve*⁴, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019.

EGERESI László Sándor: *Bibliai héber–magyar szótár*, Budapest, magánkiadás, 2022.

HAÏK-VANTOURA, Suzanne: *The Music of the Bible Revealed*, Berkeley, CA, Bibal Press — King David's Harp, Inc., 1991.

JACOBSON, Joshua R.: *Chanting the Hebrew Bible: The Art of Cantillation*², Philadelphia, Jewish Publication Society, 2017.

JOÜON, Paul — MURAOKA, Tamitsu: *A Grammar of Biblical Hebrew*, vol. I-II., Róma, Pontificio Istituto Biblico, 1993.

KORPEL, Marjo C.A. — DE MOOR, Johannes C.: *The structure of Classical Hebrew poetry: Isaiah 40–55*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998.

KUSTÁR Zoltán: *A héber Ószövetség szövege*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.

LEATHERMANN, Donn Walter: *An Analysis of Four Current Theories of Hebrew Verse Structure*, PhD dissertation, Montreal, McGill University, 1998.

MONGER, Matthew Phillip: *Accents, Punctuation or Cantillation Marks? A Study of the Linguistic Basis of the Te'amim*, PhD dissertation, Oslo, University of Oslo, 2012.

PARK, Sung Jin: *The Fundamentals of Hebrew Accents: Divisions and Exegetical Roles beyond Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020.

PITCHER, Sophia Lynn: *Towards the development of an intonation-based prosodic model for the masoretic cantillation accents of Tiberian Hebrew*, MA thesis, Bloemfontein, University of the Free State, Dél-Afrika, 2017.

PRICE, James D.: *Concordance of the Hebrew Accents in the Hebrew Bible*, vol. 1-4., Studies in the Bible and Early Christianity (34A–D), Lewiston, N. Y., Edwin Mellen Press, 1996.

PRICE, James D.: *The Syntax of the Massoretic Accents in the Hebrew Bible*, in Studies in the Bible and Early Christianity (27), Lewiston, N. Y., Edwin Mellen Press, 1990.

- RENZ, Thomas: Colometry and Accentuation in Hebrew Prophetic Poetry, KUSATU 4, Waltrop, Hartmut Senner, 2003.
- SCOTT, William R.: *A simplified guide to BHS*, Bibal Press, 1995.
- SZEPES Erika – SZERDAHELYI István: *Verstan*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981.
- WALTKE, Bruce K. — O’CONNOR, Michael: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, IN, Eisenbrauns, 1990.
- WEIL, Gérard E.: *Massorah Gedolah. Iuxta codicem Leningradensem B 19a*, Vol. 1, Róma, Pontificio Istituto Biblico, 2001.
- WICKES, William: *A Treatise on the Accentuation of the Three Poetry Books*, Oxford, Clarendon Press, 1881.
- WICKES, William: *A Treatise on the Accentuation of the Twenty-One Prose Books*, Oxford, Clarendon Press, 1887.
- YEIVIN, Israel: *Introduction to the Tiberian Masorah*, Scholars Press, Atlanta, 1980.

3. Tanulmányok, tanulmánykötetek

- AÏM, Emmanuel: The Weaker the Accent, the Longer the Motif: Gradation in Oranese (West Algerian) Cantillation, *Israel Studies in Musicology Online* 17, 2020.
- BEN-SHALOM, Adiel — KESHET, Joseph — YEGER-GRANOT, Roni: Automatic Analysis of Music: Performance of Cantillation Signs in Yemenite Jewish Traditional Cantillation, in *Proceedings of the 9th Conference on Interdisciplinary Musicology*, Berlin, CIM14, 2014, 378–381.
- DECAEN, Vincent — DRESHER, B. Elan: Pausal Forms and Prosodic Structure in Tiberian Hebrew, in Aaron D. Hornkohl — Geoffrey Khan (eds.): *Studies in Semitic Vocalisation and Reading Traditions*, Open Book Publishers, 2020, 331–377, <https://books.openedition.org/obp/16659> [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- COHEN, Miles B.: Masoretic accents as a biblical commentary, *JANES* 4 (1972), 3–11.
- DRESHER, B. Elan: Between Music and Speech: The Relationship between Gregorian and Hebrew Chant, in Sarah Cummins — Bridget Jankowski — Patricia Shaw (eds.): *All the Things You Are: A Festschrift in Honour of Jack Chambers*, *Toronto Working Papers in Linguistics* 27, Special Issue (2008), 43–58.
- DRESHER, B. Elan: Biblical accents: Prosody, in Geoffrey Khan (ed.): *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Vol. 1, A–F, Brill, Leiden–Boston, 2013, 288–296.
- DRESHER, B. Elan: The Prosodic Basis of the Tiberian Hebrew System of Accents. *Language* 70, Issue 1 (1994), 1–52. DOI: <https://doi.org/10.2307/416739>.

- HAYDEN, John: A Critique of Te'amim Conceptual Models Which Employ Sequential Disjunction-Domains, Draft, 2021. május, 1–4. www.academia.edu/49073837 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- HAYDEN, John: The hermeneutic benefits of the Masoretic Te'amim accents for understanding Genesis 1, 2021. április, 1–26. www.academia.edu/47734748 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- HAYDEN, John W.: The hermeneutic benefits of the Masoretic Te'amim for understanding Genesis 1, 2021. december, 1–34. www.academia.edu/62291589 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- HAYDEN, John W.: The order of Te'amim accentuation in 100 of the longest verses in the Hebrew Bible, 2021. december, 1–6. www.academia.edu/63590151 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- HITIN-MASHIAH, Rachel: Main division in the verse in the 21 prose books: Syntactic study, *Textus* 26, Issue 1 (2021), 199–208. DOI: <https://doi.org/10.1163/2589255X-02601010>.
- DE HOOP, Raymond: Stress and Syntax; Music and Meaning: The Purpose and Function of the Masoretic Accentuation System, *JNSL* 34, Issue 2 (2008), 99–121.
- DE HOOP, Raymond: The Colometry of Hebrew Verse and the Masoretic Accents: Evaluation of a Recent Approach, Part I, *JNSL* 26, Issue 1 (2000), 47–73.
- DE HOOP, Raymond: The Colometry of Hebrew Verse and the Masoretic Accents: Evaluation of a Recent Approach, Part II, *JNSL* 26, Issue 2 (2000), 65–100.
- DE HOOP, Raymond: The Te'amim (Masoretic accents) and the theory of relativity, München, *IOMS*, 2013, 1–10. www.academia.edu/4763669 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- DE HOOP, Raymond: 'Trichotomy' in Masoretic Accentuation in Comparison with the Delimitation of Units in the Versions: With Special Attention to the Introduction to Direct Speech, in Marjo C.A. Korpel — Josef M. Oesch (eds.): *Unit delimitation in Biblical Hebrew and Northwest Semitic literature* (Pericope 4), Assen, Koninklijke Van Gorcum, 2003, 33–60. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004494411_004.
- DE HOOP, Raymond — KORPEL, Marjo C.A. — PORTER, Stanley E. (eds.): *The impact of unit delimitation on exegesis*, Pericope 7, Leiden—Boston, Brill, 2009.
- DE HOOP, Raymond — SANDERS, Paul: The system of Masoretic accentuation: Some introductory issues, *The Journal of Hebrew Scriptures* 22 (2022). DOI: <https://doi.org/10.5508/jhs29622>.
- KLEINER, Boris: Pausal Prosody of Yemenite Bible Recitation and Tiberian Accents, *JSS* 64, Issue 1 (2019), 115–154. DOI: <https://doi.org/10.1093/jss/fgy039>

- KUSTÁR Zoltán: Az akcentusok és az exegézis, *Theologiai Szemle* 50, Issue 1 (2007), 4–14.
- KUSTÁR Zoltán: Magyar protestáns Biblia-fordításaink szövegtagolása és az ószövetségi akcentusok, *Könyv és Könyvtár*, Vol. XXX (2008), Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, 2008, 95–104.
- LEMAN, Marcus A.: Reading with the Masoretes: The exegetical value of the Masoretic accents, *JBTS* 2, Issue 1 (2017), 42–51.
- LIER, E. Gudrun: The Revia in the Context of Decoding Masoretic Accents, *Journal of Semitics* 21, Issue 1 (2011), 28–51.
- MITCHELL, David C.: How can we sing the Lord's song? Deciphering the Masoretic cantillation, in Susan Gillingham (ed.): *Jewish and Christian approaches to the Psalms: Conflict and convergence*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 119–133.
- MITCHELL, David C.: Prolegomena to the Masoretic te'amim, *'The Masoretic te'amim and other musical notations of the Ancient Near East'*, Senate House, London, ICONEA Conference, 1–18. www.academia.edu/35785119 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- MITCHELL, David C.: *The Origins of The Massoretic Cantillation*, a Society for Old Testament Study (SOTS) centenáriumi konferenciáján elhangzott beszéd, Nottingham University, 2017. január 4. www.academia.edu/30989443 [letöltés dátuma: 2024. október 17.]
- NOTARIUS, Tania: "Double Segmentation" in Biblical Hebrew Poetry and the Poetic Cantillation System, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 168 (2018), 333–352.
- PARK, Sung Jin: Application of the Tiberian Accentuation System for Colometry of Biblical Hebrew Poetry, *JNSL* 39, Issue 2 (2013), 113–127.
- PARK, Sung Jin: Pointing to the accents in the scroll: Functional development of the Masoretic accents in the Hebrew Bible, *Hebrew Studies* 55 (2014), 73–88.
- PITCHER, Sophia Lynn: Learning to read the Masoretic accents: A guide to the prosodic phrase structure of the Hebrew Bible, *Bible Translation Conference*, Dallas, 2023. október 17., 1–6.
- PITCHER, Sophia Lynn: Towards a Prosodic Model for Tiberian Hebrew: An Intonation-Based Analysis, *SPiL Plus* 63, 2022, 1–27. DOI: <https://doi.org/10.5842/63-0-934>.
- PITCHER, Sophia Lynn: The Medieval Prosodic Orthography of the Tiberian Masoretic Reading Tradition, *JSS* 68, Issue 2 (2023), 501–553. DOI: <https://doi.org/10.1093/jss/fgad009>.
- REVELL, Ernest John: Terminal Markers in the Masoretic Text, *JSS* 61, Issue 1 (2016), 67–84. DOI: <https://doi.org/10.1093/jss/fgv031>

- REVELL, Ernest John: The accents: Hierarchy and meaning, in Marjo C.A. Korpel — Josef M. Oesch — Stanley E. Porter (eds.): *Method in Unit Delimitation*, Pericope 7, Brill, Leiden–Boston, 2007, 61–91.
- WU, Andi — LOWERY, Kirk: A Hebrew Tree Bank Based on Cantillation Marks, in *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'06)*, Genova, European Language Resources Association (ELRA), 1246–1249.
- WU, Andi — LOWERY, Kirk: From Prosodic Trees to Syntactic Trees, in *Proceedings of the COLING/ACL 2006 Main Conference Poster Sessions*, Sydney, Association for Computational Linguistics, 898–904.

HIVATKOZOTT WEBOLDALAK MUTATÓJA

aleppocodex.org/ [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

tanach.us/Tanach.xml [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

github.com/openscriptures/morphhb [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

die-bibel.de/en/bible/BHS [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

sbl-site.org/Fonts/SBLHebrewUserManual1.5x.pdf [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

unicode.org/charts/PDF/U0590.pdf [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

docs.python.org/3/howto/regex.html [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

docs.python.org/3/library/re.html#regular-expression-syntax [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

academia.edu/45212161/FALLING_INTO_PLACE_THE_SIMPLICITY_OF_HEBREW_PROSE_ACCENTS [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

btconference.org/2023-proceedings/learning-to-read-the-masoretic-accents-a-guide-to-the-prosodic-phrase-structure-of-the-hebrew-bible [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

hb.openscriptures.org/structure/OshbVerse/ [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

mechon-mamre.org/c/hr/index.htm [letöltés dátuma: 2024. október 17.]

github.com/openscriptures [letöltés dátuma: 2024. október 17.]